

Paweł Gut

Z dziejów społeczno-gospodarczych Barlinka w XIX i pierwszej połowie XX wieku : część 1. Życie społeczne

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 17, 95-126

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Paweł Gut
Szczecin

Z dziejów społeczno-gospodarczych Barlinka w XIX i pierwszej połowie XX wieku. Część 1. Życie społeczne

Demografia Barlinka w XIX i XX wieku

Rozwój demograficzny Barlinka w XIX wieku zdeterminowany był wydarzeniami, które zachodziły w dziejach miasta (klęski elementarne, rozwój gospodarczy) oraz ogólnymi kierunkami rozwoju społecznego i ekonomicznego państwa pruskiego (reformacja państwa w latach 1807–1815) i zjednoczonych Niemiec (wzrost znaczenia Niemiec w świecie), a także ogólnymi tendencjami demograficznymi kształtującego się nowoczesnego społeczeństwa w Europie (kryzysy ekonomiczne, zmiana mentalności społeczeństwa miejskiego)¹. W początkach XIX wieku w Barlinku mieszkały 1834 osoby. W ciągu pięćdziesięciu lat liczba mieszkańców wzrosła o blisko 2500 osób (do 1850 roku), co stanowiło wzrost o blisko 150%. Jego dynamika mogłaby być prawdopodobnie większa, jednak w latach 1832–1833 miasto nawiedziła epidemia cholery. Ta sama choroba oraz kryzys gospodarczy (nieurodzaj, brak żywności, drożyzna) stały się również przyczyną ujemnego przyrostu naturalnego w Barlinku w 1848 roku (od 19 listopada do 31 grudnia 1848 roku zmarło ok. 100 osób, patrz tab. nr 1 i 2).

Klęski elementarne nie miały jednak zbyt dużego wpływu na rozwój demograficzny miasta. Dopiero lata pięćdziesiąte XIX wieku stały się okresem pewnego zahamowania wzrostu liczby ludności. Stało się to m.in. w następstwie kolejnej epidemii cholery, która pochłonęła w 1855 roku 250 mieszkańców Barlinka, a także rok wcześniej kilkadziesiąt osób zmarło już na udar (Schlagfluss)². Natomiast w latach 1867–1871 nastąpił nawet spadek liczby obywateli miasta. Ubytek ok. 100 mieszkańców, mimo nadal dość dużego przyrostu naturalnego, spowodowany był przede wszystkim emigracją zamorską. Zjawisko to występowało w Prusach od połowy XIX wieku, a jego nasilenie wystąpiło w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i początkach osiemdziesiątych wspomnianego stulecia. Ponadto w 1871 roku wystąpił nawrót epidemii cholery³.

1 O procesach rozwoju społecznego w Niemczech zob. Th. Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat*, München 1998, s.102-271.

2 Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: AP Szczecin), Sąd Obwodowy w Barlinku, sygn. sygn. 1-2.

3 AP Szczecin, Sąd Obwodowy w Barlinku, sygn. 3. O emigracji zob. B. Drewniak, *Emigracja z Pomorza Zachodniego 1816–1914*, Poznań 1966, s. 32, 49-56, 70-72, 77-83.

Tabela nr 1. Liczba mieszkańców Barlinka w latach 1801–1939

Rok	Ludność	Indeks łańcuchowy	Indeks pojedynczy (100 dla wartości poprzedniej)
1801	1834	100	
1838	3171	173	173
1842	3369	184	106
1850	4322	236	128
1855	4355	237	101
1867	4826	263	111
1871	4756	259	98
1885	5084	277	107
1890	5405	295	106
1900	5736	313	106
1910	6194	338	108
1919	5797	316	94
1925	6412	350	111
1928	6821	372	106
1929	7430	405	109
1930	7640	416	103
1932	7783	424	102
1933	7621	415	98
1939	7547	411	99

Źródło: *Deutsches Städtebuch. Handbuch städtischer Geschichte*, hrsg. von E. Keyser, Stuttgart-Berlin 1939, s. 500; H. Berghaus, *Landbuch der Mark Brandenburg und des Markgrafthums Nieder-Lausitz in der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Dritter Band, Brandenburg 1856, s. 428; *Gemeindelexikon für den Freistaat Preussen*. Bd. III Provinz Brandenburg, Berlin 1932, s. 91 (Dalej *Gemeindelexikon Brandenburg* 1932); AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (brak paginacji); *Statistik des Deutschen Reichs*, Bd. 454, H. 4 (Berlin 1936), s. 64; Bd. 550 (Berlin 1941), s. 36–39.

Tabela nr 2. Ruch naturalny mieszkańców Parafii Ewangelickiej w Barlinku w latach 1839–1859 i 1868–1871.

Lata	Urodzenia	Małżeństwa	Zgony	Przyrost (urodzenia – zgony)
1839	116	26	79	37
1840	137	16	118	19
1841	137	29	103	34
1842	140	32	114	26
1843	164	35	98	66
1844	149	39	77	72
1845	167	63	120	47
1846	162	30	122	40

1847	166	22	103	63
1848	158	26	174	-16
1849	162	48	88	74
1850	166	36	94	72
1851	198	37	78	120
1852	170	28	113	57
1853	176	36	139	37
1854	169	38	180	-11
1855	212	33	380	-168
1856	181	46	86	95
1857	178	28	130	48
1858	227	47	124	103
1859	200	29	123	77
1868	182	30	124	58
1869	172	33	118	54
1870	177	26	101	76
1871	169	32	182	-13

Źródło: AP Szczecin, Sąd Obwodowy w Barlinku, sygn. Sygn. 1-3.

Okres po zjednoczeniu Niemiec w 1871 roku przyniósł ustabilizowany wzrost liczby mieszkańców. Tendencja ta trwała aż do 1914 roku. Załamanie się liczby ludności Barlinka nastąpiło w okresie I wojny światowej. Według spisu powszechnego z 1919 roku (5797 mieszk.) w stosunku do poprzedniego wyliczenia z 1910 roku zmniejszyła się ona o 397 obywateli, także stan zaludnienia gminy odpowiadał wielkości z 1900 roku (5736 mieszk.). Spowodowane to było z jednej strony regresem przyrostu naturalnego, wynikającym ze zmniejszenia się liczby urodzeń w czasie wojny, śmierci mieszkańców Barlinka jako żołnierzy na froncie oraz wyższą śmiertelnością mieszkańców spowodowaną brakami aprowizacyjnymi⁴.

Lata powojennego kryzysu (inflacja, bezrobocie) nie stały się powodem dalszego spadku liczby mieszkańców Barlinka. Już według spisu powszechnego z 1925 roku Barlinek zamieszkiwało 6412 obywateli (tab. nr 1), czyli miasto odrobiło wojenne straty, znacznie przekraczające stan ludności z 1910 roku. W kolejnych latach w Barlinku zwiększała się dość szybko liczba ludności, by w 1929 roku osiągnąć stan 7430, a w 1932 roku nawet 7783 osób. Rok ten był apogeum wzrostu liczby ludności w Barlinku. W kolejnych latach występuje powolne, ale stałe zjawisko ubytku mieszkańców, z 7621 według spisu z 1933 roku do 7547 osób według spisu powszechnego z czerwca 1939 roku (tab. nr 1).

4 Na frontach I wojny światowej zginęło 229 mieszkańców Barlinka; *Heimatkreis Soldin/Neumark. Die Geschichte eines ostdeutschen Heimatkreises*, hrsg. M. Harden, Soltau 1981, s. 163. O problemach demograficznych okresu I wojny światowej we wschodnich prowincjach Prus na przykładzie Pomorza zob. D. Szudra, *Ludność pruskiej prowincji Pomorze. Przemiany w ruchu naturalnym i migracyjnym w latach 1914-1939*, Szczecin 2005, s. 46-94.

Poważny przyrost obywateli miasta w drugiej połowie lat dwudziestych XX stulecia spowodowany był nie tylko przez włączenie okręgu dworskiego Żydowo do gminy miejskiej, ale również akcją osiedleńczą prowadzoną w ramach kolonizacji niemieckiego wschodu i umacniania żywiołu narodowego. Ponadto wpływ na to miał również dodatni przyrost naturalny w mieście, który wahał się od 33 w 1925 roku do 81 osób w 1928 roku. Spadek przyrostu naturalnego w Barlinku nastąpił w 1932 roku, w którym społeczeństwo odczuwało najbardziej skutki kryzysu gospodarczego (zob. tabela nr 3).

Tabela nr 3. Ruch naturalny ludności Barlinka w latach 1924–1932.

Rok	Urodzenia	Małżeństwa (zawowiedzi/ rozwoydy)	Zgony	Przyrost
1924	145	36	90	55
1925	122	33 (36/7)	89	33
1926	Brak danych	Brak danych	Brak danych	Brak danych
1927	126	51 (43/8)	87	39
1928	156	64 (73/1)	75	81
1929	189	69 (68/2)	139	50
1930	191	60 (60/4)	132	49
1931	179	61 (62/4)	133	46
1932	143	66 (67/1)	133	10

Źródło: AP Szczecin, Akta miasta Barlinka (dalej AmB), sygn. 63 (brak paginacji).

Według struktury płci w Barlinku w XIX i XX wieku – zgodnie z modelem demograficznym – utrzymywała się przewaga kobiet nad mężczyznami. W 1871 roku na 2461 kobiet, które stanowiły 51,74 % ogółu mieszkańców, przypadało 2295 mężczyzn. W 1905 roku stosunek ten pozostawał na podobnym poziomie. Kobiety stanowiły 51,69 % obywateli miasta. W połowie lat dwudziestych XX wieku mieszkanki Barlinka liczyły 52,03 % ludności, gdy według spisu z 1933 roku było to 51,23 %⁵.

Liczba gospodarstw domowych istniejących w Barlinku w 1871 roku sięgała 1023, w tym 103 jednoosobowe. Ludność zamieszkiwała w 367 budynkach mieszkalnych. W 1905 roku funkcjonowało w mieście już 1491 gospodarstw domowych, w tym 133 jednoosobowych, a zajmowały one już 465 budynków mieszkalnych. W 1910 roku było w mieście 1567 gospodarstw, które zajmowały 481 budynków mieszkalnych jedno- i wielorodzinnych⁶. W kolejnych dziesięcioleciach, zwłaszcza po przełamaniu kryzysu demograficznego z czasów I wojny światowej, liczba gospo-

5 AP Szczecin, Akta miasta Barlinka (dalej: AmB), sygn. 73; *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Brandenburg und ihre Bevölkerung. Nach den Urkunden der allgemeinen Volkszählung vom 1. Dezember 1871*, Berlin 1873, s. 126–127 (dalej *Gemeindelexikon Brandenburg 1873*); *Statistik des Deutschen Reichs*, Bd. 454, H. 4 (Berlin 1936), s. 64.

6 AP Szczecin, AmB, sygn. 73 (brak paginacji); *Gemeindelexikon für das Königreich Preußen, Theil 3: Gemeindelexikon für den Stadtkreis Berlin und Provinz Brandenburg*, Berlin 1909, s. 10. (dalej *Gemeindelexikon Brandenburg 1909*)

darstw domowych szybko wzrastała. W 1925 roku było ich 1746, a według statystyki za 1932 rok aż 2246, które zamieszkiwały w 665 budynkach⁷.

O zainteresowaniu władz miejskich problemami demografii i ruchu naturalnego świadczyć mogą okazjonalne uroczystości związane z jubileuszami urodzin długowiecznych mieszkańców Barlinka (jubileusz 100. urodzin) lub też złotych czy diamentowych rocznic ślubów. Jubilaci otrzymywali prezenty od Rady Miejskiej i Magistratu oraz list gratulacyjny wraz z nagrodą pieniężną od króla. W 1892 roku taka uroczystość została zorganizowana z okazji 65. rocznicy ślubu Caspara i Johanny Paul⁸. Natomiast w dniu 20 maja 1924 roku obchodzono uroczyste w Barlinku 100-lecie urodzin wdowy Ernestine Michling, która od 1863 roku mieszkała w Barlinku⁹.

Rozwój przestrzenny, budownictwo i zdobycze cywilizacyjne końca XIX i początków XX wieku (kanalizacja, wodociągi, gaz, elektryczność)

Obszar gminy miejskiej Barlinek w początkach XIX wieku, po przeprowadzeniu reform administracyjnych i samorządowych w latach 1808–1809 obejmował miasto w obrębie murów, dwa przedmieścia przed bramami: Myśluborską i Młyńską. Ponadto teren gminy obejmował jezioro Barlineckie i okoliczne pola i lasy, a także kilka osad – młyn, owczarnię, folwark miejski¹⁰. W 1892 roku do miasta został włączony fragment okręgu dworskiego Moczkowo (Tobelhof), leżącego na południe od Barlinka nad jeziorem Barlineckim przy drodze do Gorzowa¹¹.

Podstawą do formowania układu przestrzennego i urbanistycznego miasta były przepisy wydawane przez magistrat na polecenie władz państwowych. Regulowały one sprawy dotyczące zabudowy i nadzoru nad budownictwem w Barlinku. Były to ordynacje budowlane, a także ściśle z nimi wiążące się ordynki policyjne dotyczące wytyczania ulic oraz rodzaju ich zabudowy. Porządkowały one m.in. sposoby wywieszania reklam czy szyldów zakładów rzemieślniczych, sklepów itd.¹²

W pierwszej połowie XIX wieku większość budynków mieszkalnych czy gospodarczych w mieście posiadało konstrukcję drewniano-ceglaną (Steinfachwerk), a pokryte były dachówką ceramiczną. W połowie stulecia coraz częściej nowe budynki wznoszono tylko z cegły. Heinrich Berghaus odnotował w 1856 roku, że w Barlinku w ostatnim czasie zbudowano aż 22 takie budynki. Również papiernia barlinecka

7 AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (brak paginacji); *Gemeindelexikon Brandenburg 1873*, s. 126–127; *Gemeindelexikon Brandenburg 1909*, s. 10.

8 AP Szczecin, AmB, sygn. 289.

9 C. Berger, *Eine Hundertjährige im Kreise Soldin*, „Heimatkalendar für den Kreis Soldin” Jg. 4 (1925), s. 82.

10 Zob. P. Gut, *Szkice z dziejów Barlinka w XVII i XVIII wieku*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” nr 16 (2009), s. 87–92; tenże, *Szkice z dziejów ustrojowych i politycznych Barlinka w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. (2008), z. 3, s. 25–30.

11 AP Szczecin, AmB, sygn. 117.

12 Np. Ortssatzung gegen die Verunstaltung der im Stadtbezirk belegenen Strassen und Plätze, 28. Juni 1926; 11. Februar 1929; AP Szczecin, AmB, sygn. 64 (brak paginacji).

posiadała murowane zabudowania. Natomiast młyny wodne w Barlinku i okolicy posiadały konstrukcję szkieletową (Fachwerk)¹³.

Poza tym w mieście jeszcze w XIX wieku budynkami o konstrukcji ryglowej była siedziba szkoły miejskiej wybudowana w 1778 roku. W 1827 roku ze względu na większą liczbę uczniów wybudowano drugi budynek szkolny już murowany. Ponadto ratusz na rynku istniejący od 1693 roku i będący nadal prywatnym budynkiem posiadał konstrukcję szkieletową. Spalił się on 4 września 1852 roku podczas jednego z ostatnich wielkich pożarów miasta, który zniszczył część centralną miasta – m.in. uszkodził kościół. Wówczas magistrat odkupił za 1500 talarów działkę po spalonym ratuszu od spadkobierców burmistrza Wegenera i pozostawił ją na rynku niezabudowaną. Władze miejskie natomiast przeniosły się do innych wynajmowanych pomieszczeń¹⁴. Z czasem wybudowano nowy budynek dla magistratu na rogu dzisiejszych ulic Niepodległości (Richtstrasse) i Armii Polskiej (Stapelstrasse)¹⁵.

Oprócz ratusza do budynków komunalnych należały również dwa budynki więzienne (dawne odwachy), z których jeden służył przez wiele dziesięcioleci XIX wieku jako dom mieszkalny dla niższych urzędników miejskich¹⁶. Dalsze zabudowania komunalne stanowiły szpital, szkoła, a także mury miejskie. Ponadto do mienia miejskiego, oprócz gruntów rolnych, folwarku i cegielni należał cmentarz przed bramą Myśluborską założony jeszcze w XVIII wieku, który w 1862 roku został rozbudowany o tzw. nowy cmentarz (Neuer Friedhof), położony na wzgórzu Młyńskim (Mühlenberg) w miejscu usytuowania w przeszłości wiatraków. Ponadto na starym cmentarzu wybudowano nowoczesną kaplicę, a w 1932 roku przed bramą główną utworzono kwaterę na pochówki urnowe¹⁷.

Od połowy lat dwudziestych XIX wieku trwało powolne wyburzanie murów miejskich oraz zasypywanie fosy. Spowodowane było to przede wszystkim przez skargi mieszkańców, właścicieli posesji położonych wzdłuż obwarowań, iż niekonserwowane stanowią zagrożenie, grożą zawaleniem i osunięciem się na budynki mieszkalne i zabudowania gospodarcze położone w ich pobliżu lub do nich przylegające. Deputacja Budowlana Magistratu (Baudeputation) odpowiedzialna za ich stan zwykle na takie skargi przygotowywała wniosek o wyburzenie danego fragmentu murów miejskich do Rejencji we Frankfurcie, która wydawała zgodę na takie postępowanie¹⁸. Ponadto część mieszkańców Barlinka występowała z wnioskami do magistratu o zakup fragmentu murów wraz z działką pod nimi i zezwolenie na ich

13 W XIX wieku w Barlinku i jego okolicach działało 9 młynów wodnych; H. Berghaus, *Landbuch der Mark Brandenburg und des Markgrafthums Nieder-Lausitz in der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Dritter Band, Brandenburg 1856, s. 428.

14 H. Berghaus, *Landbuch*, dz. cyt., s. 430.

15 W 1921 roku w ratuszu został przeprowadzony remont, m.in. wybudowano na drugim piętrze mieszkanie dla nowego burmistrza; AP Szczecin, AmB, sygn. 93 (brak paginacji).

16 H. Berghaus, *Landbuch*, dz. cyt., s. 430.

17 *Füher durch Berlinchen und Umgebung*, Frankfurt a/O. 1934, s. 22.

18 Wnioski o wyburzenie murów miejskich złożyli m.in. sukiennik Schulz i mieszczanin Hetzsch w 1831 roku, postrzygacz sukna Michaelis z dzisiejszej ulicy Żabiej (Paddenpfuhl) czy sukiennik Lu-decke z ul. Górnej (Bergstrasse) w 1832 i 1834 roku AP Szczecin, AMB, sygn. 68, k. 4-46.

wyburzenie, aby uzyskać działkę budowlaną. W ten sposób w 1828 roku zburzona została brama Młyńska¹⁹.

Proces wyburzania średniowiecznych murów trwał przez kilka dziesięcioleci. Jednakże z czasem proces ten podlegał coraz większym obostrzeniom, np. władze rejencyjne zgadzały się jedynie na obniżenie wysokości muru z 24 do 6 stóp²⁰. Ponadto w ostatniej ćwierci XIX wieku do problemu dawnych umocnień włączył się powstały w tym okresie urząd konserwatora zabytków dla Brandenburgii. Mimo to w 1882 roku władze miejskie wyburzyły jeszcze bramę Myśluborską ze względu na problemy komunikacyjne i 105 metrów murów przy Bergstrasse w 1889 roku. Materiał z nich użyto do budowy nowej szkoły w 1895 roku²¹.

W tym okresie też podjęte zostały starania o remont murów. Już w 1871 roku rada miejska wydała uchwałę o zabezpieczeniu środków na naprawę murów za Turngarten. Podobnie postąpiono z umocnieniami koło dawnej bramy Młyńskiej. Inwentaryzacja murów miejskich z 1887 roku wykazała ich zły stan techniczny²². Jednakże pełną świadomość znaczenia dawnych murów dla dziejów miasta, ale i historii nastąpiła w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku. Wówczas to radca budowlany Bluth będący konserwatorem zabytków Brandenburgii na podstawie ekspertyzy inspektora budowlanego Munda ze Strzelec Krajeńskich orzekł, że zachowane jeszcze w mieście fragmenty murów powinny pozostać nienaruszone, gdyż stanowią zabytek przeszłości, który należy zachować dla potomnych²³. Takie stanowisko władz prowincjonalnych było podstawą do prac zabezpieczających zachowane umocnienia miejskie. Środki na te prace pochodziły nie tylko z budżetu magistratu, ale również z kasy samorządu prowincjonalnego, w którego kompetencjach znajdowała się opieka nad zabytkami i pomnikami. Prace restauracyjne na różnych odcinkach murów trwały również w okresie międzywojennym XX wieku²⁴.

W połowie XIX wieku w Barlinku zapoczątkowano wprowadzanie zdobyczy cywilizacyjnych. Pierwszą z nich było brukowanie ulic miejskich, które rozpoczęło się już w 1830 roku. Prace te jednak trwały dość długo, np. rynek został wybrukowany dopiero po pożarze z 1852 roku²⁵. Kolejnym novum w mieście stało się stałe oświetlenie. Wprowadzono je uchwałą Rady Miejskiej Barlinka z 26 lutego 1854 roku.

19 *Inventar der Bau- und Kunst-Denkmler in der Provinz Brandenburg*. Bearbeitet von R. Bergau, Berlin 1885, s. 164; P. Krause, *Das Berlinchener Verkehrswesen*, „Heimatkalender des Kreises Soldin“, 1931, s. 127.

20 AP Szczecin, AmB, sygn. 68, k. 22, 33.

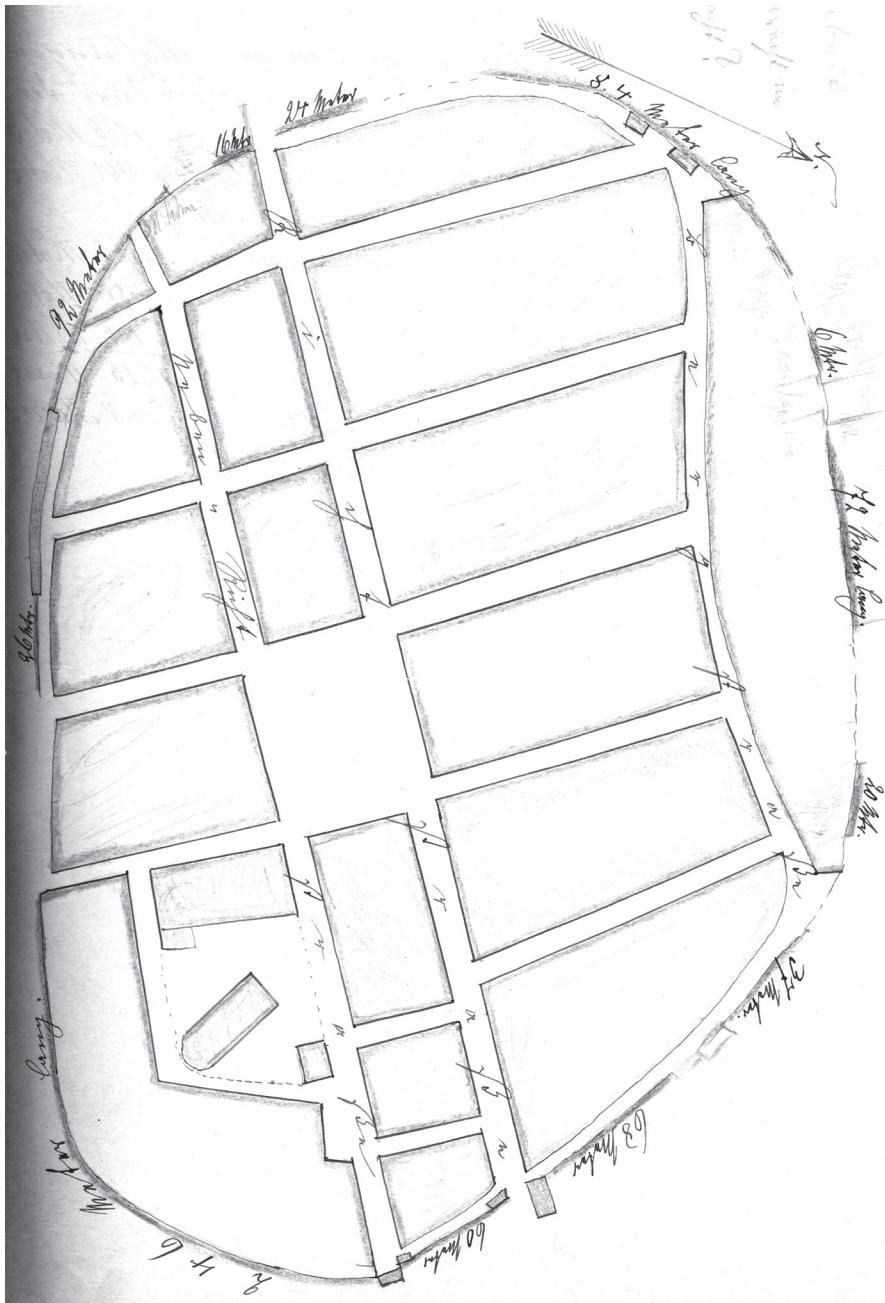
21 AP Szczecin, AmB, sygn. 68, k. 92–200; *Inventar der Bau- und Kunst-Denkmler in der Provinz Brandenburg*, s. 164; P. Krause, *Das Berlinchener Verkehrswesen*, dz. cyt., s. 127.

22 AP Szczecin, AmB, sygn. 248. Plan miasta z zaznaczonymi murami z 8 marca 1887 roku wraz z informacją magistratu o ich stanie. Na 1215 metrów dawnych murów miejskich 462 m zostały całkowicie wyburzone, 165 m było w bardzo złym stanie, 488 m w całkiem dobrym i 100 m w bardzo dobrym stanie.

23 Konserwator zabytków stwierdził, że warte zachowania są nie tylko te fragmenty zachowane w całości w oryginalnej architekturze, czyli wysokości ponad 3 metry, ale również i niższej wysokości np. 1,5–2 metry, znajdujące się m.in. za kościołem parafialnym (południowo-wschodnia pierzeja starego miasta nad jeziorem miejskim); AP Szczecin, AmB, sygn. 68, k. 230–233.

24 AP Szczecin, AmB, sygn. 68, k. 200–301; sygn. 248 (brak paginacji).

25 W Barlinku fragmenty brukowanych dróg istniały od 1730 roku, m.in. na przedmieściu Myśluborskim w kierunku Lipian (Steindamm); P. Krause, *Das Berlinchener Verkehrswesen*, dz. cyt., s. 127.

Plan Barlinka z zaznaczonymi murami miejskimi, będący załącznikiem do opisu stanu murów miejskich z 8 marca 1887 roku. AP Szczecin, AmB, sygn. 248 (brak paginacji).

Jego wykonanie spadło na właścicieli budynków, którzy mieli obowiązek – zgodnie z zaleceniem deputacji budowlanej – zainstalować przed każdym z nich lampy naftowe²⁶.

Pomimo tych inwestycji wizytacja miasta z 1855 roku wykazała wiele niedociągnięć w stanie porządku publicznego, przede wszystkim zaniedbanie brukowania ulic i placów, stanu sanitarnego, co wiązało się ze złym stanem rynsztoków i zaleganiem ścieków i odpadów komunalnych na terenie miasta, a także złym stanem zaopatrzenia w wodę pitną. Przedstawiciele rejencji zalecili zwiększenie środków w budżecie miasta na te cele²⁷. Władze miejskie podjęły się prac naprawczych. Ich efektem była m. in. poprawa zaopatrzenia w wodę. W 1856 roku w Barlinku istniały 22 publiczne i 60 prywatnych studni. Poza tym mieszkańcy korzystali dla celów przemysłowych i gospodarczych z wody z leżących w pobliżu jezior²⁸. Z kolei w 1906 roku miasto było właścicielem aż 27 studni wraz z 28 pompami ręcznymi, które utrzymywano nadal, mimo budowy wodociągów²⁹.

Najważniejsze jednak zdobycze cywilizacyjne, czyli wodociągi, kanalizacja, a także gaz i elektryczność, pojawiły się dopiero w początkach XX wieku, choć prace nad nimi podjęto w latach dziewięćdziesiątych poprzedniego stulecia. Pierwszą z nich była gazowania miejska. Prace przy budowie gazowni rozpoczęły się w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XIX wieku. Pierwszy etap prac zakończył się w 1904 roku, choć już w 1899 roku w ratuszu zapłonęły lampy gazowe³⁰. W 1898 roku miasto powołało do życia przedsiębiorstwo Gas- und Elektrizitäts-Werke Berlinchen A.G., którego zadaniem miało być prowadzenie gazowni oraz elektrowni. Administratorem tej spółki komunalnej została początkowo firma wykonawcza z Bremy Johannes Brandt. Central-Verwaltung von Gas-Wasser- und Elektrizitäts-Werken. Jednak od samego początku władze miejskie miały kłopoty z firmą J. Brandta dotyczące rozliczeń i sprawozdań. W 1908 roku miejska spółka gazowa przejęła całkowitą kontrolę nad gazownią i siecią, które przez cały czas były rozbudowywane. W tym celu zawarto umowę z nową firmą Carla Francke z Bremy 18 sierpnia 1910 roku, m.in. na wybudowanie zbiornika na gaz o pojemności 600 m³ i baterii koksowniczej. Gaz służył przede wszystkim do celów oświetleniowych i przemysłowych, m. in. wodociągi miejskie zasilane były pompami z silnikami gazowymi. Od 1 października 1907 roku do 1 października 1908 roku silnik gazowy wodociągów zużył 5 tys. m³ gazu. Poza tym w gazowni działał także generator prądotwórczy zasilany gazem³¹. Ponadto w Barlinku wybudowano na ulicach sieć gazowych latarni³².

26 P. Krause, *Das Berlinchener Verkehrswesen*, dz. cyt., s. 127.

27 AP Szczecin, AmB, sygn. 5, k. 2–3.

28 H. Berghaus, *Landbuch*, dz. cyt., s. 430.

29 AP Szczecin, AmB, sygn. 267.

30 AP Szczecin, AmB, sygn. 258.

31 AP Szczecin, AmB, sygn. 258, 259, 260.

32 AP Szczecin, AmB, sygn. 264.

Tabela nr 4. Produkcja gazu i koksu w gazowni w Barlinku w latach 1909–1941.

Rok	Produkcja gazu w tys. m ³	Produkcja koksu/ użycie węgla w tonach
1909/10	182,5	403/629,5
1916	150,0	Brak danych
1924/1925	140,7	Brak danych
1925/1926	156,0	Brak danych
1926/1927	176,3	Brak danych
1927/1928	181,8	Brak danych
1928/1929	182,7	Brak danych
1929/1930	200,5	Brak danych
1930/1931	202,5	Brak danych
1931/1932	192,9	Brak danych
1932/1933	194,3	Brak danych
1935/1936	164,5	398,5/579,5
1937/1938	194,7	456,7/702,5
1938/1939	208,2	514,0/841,0
1939/1940	214,4	484,1/797,0
1940/1941	235,1	530,1/950,4

Źródło: AP Szczecin, AmB, sygn. 63, 258, 259, 269.

W roku budżetowym 1909/1910 (1 kwietnia/30 marca) gazowania w Barlinku wyprodukowała 182,5 tys. m³ gazu, 403 tony koksu oraz 25 ton smoły pogazowej. Jedno gospodarstwo domowe w 1909 roku zużywało około 300 m³ gazu. Pozostałe produkty gazowni, tj. koks i smoła pogazowa, sprzedawane były również miejscowym odbiorcą i używane na potrzeby instytucji komunalnych, choć ten pierwszy produkt używany był przez samą gazownię w produkcji gazu, np. w 1935 roku z 398,5 ton wyprodukowanego koksu zakład do produkcji gazu wykorzystał 246,5 tony³³.

Do produkcji gazu stosowano węgiel koksowniczy, który dostarczała szczecińska firma Hedwigshütte. W roku 1909/1910 gazownia zużyła 629,5 tony węgla, a w latach trzydziestych XX wieku nawet 850–950 ton. W gazowni w Barlinku uzyskiwano w 1935 roku średnio z jednej tony węgla 290–320 m³ gazu, 680–730 kg koksu i 35–43 kg smoły³⁴.

Cena gazu wynosiła w 1914 roku 19 fenigów za 1 m³ zimą, a latem 18 fenigów. W 1915 roku cena gazu zimą wzrosła o 1 feniga za każdy metr, by następnie w 1916 roku ponownie podnieść się aż do 22 dla odbiorców indywidualnych. Ponadto w 1916 roku ustalono nowe taryfy dla gazu do celów przemysłowych, do napędu silni-

33 AP Szczecin, AmB, sygn. 259. Koks produkowany w gazowni w okresie przed I wojną światową był sprzedawany na hektolitry. Wg sprawozdania gazowni z 26 maja 1908 roku w okresie od 1 kwietnia 1907 roku do 31 marca wyprodukowano 355760 kg lub też 7906 hektolitrow koksu, z czego znaczną część (4645 hl.) zużyto do produkcji gazu; AP Szczecin, AmB, sygn. 262, 426.

34 AP Szczecin, AmB, sygn. 426.

ków gazowych i automatów, odpowiednio na 18 i 20 fenigów. Mimo to w 1916 roku gazowania przyniosła miastu straty w wysokości 4 tys. marek. Z tego też powodu w kolejnych latach I wojny światowej (w związku ze wzrostem cen węgla i kosztów produkcji gazu) jego ceny stale rosły. W 1919 roku mieszkańcy Barlinka płacili za 1 m³ już 65 fenigów³⁵. Zakończenie wojny nie ustabilizowało cen. W grudniu 1921 roku metr sześcienny gazu kosztował 3,5 marki, w czerwcu 1922 roku już 6 marek, sierpniu 7,5 marek, we wrześniu 10 marek, październiku 30, grudniu już 165, by w styczniu 1923 roku kosztować już 250 marek. W czerwcu cena gazu wynosiła 1600, a w lipcu 6 tys. marek za metr sześcienny. W sierpniu natomiast przekroczona została granica 150 tys. marek, a październiku aż 7 milionów marek. W związku z reformą walutową i zablokowaniem hiperinflacji w listopadzie 1923 roku wprowadzono nowe ceny gazu na 20 fenigów nowych (Rentenfennig). W 1933 roku, czyli po 10 latach od reformy walutowej, gaz kosztował 22 fenigi za jeden metr sześcienny³⁶.

Kolejną inwestycją komunalną była sieć wodno-kanalizacyjna. W dniu 14 września 1906 roku Rada Miejska zatwierdziła zarządzenie dotyczące działania wodociągów i kanalizacji miejskiej³⁷. Wodociągi miejskie posiadały pompy napędzane silnikami gazowymi firmy Gasmotoren-Fabrik Deutz z Berlina (Zweigniederlassung Berlin), a budowę instalacji wodociągowej w Barlinku wykonała firma Wasserwerks- und Kanalisationsbauten O. Smreker G.m.b.H. z Mannheimu. Odbiór sieci wodociągowej miał nastąpić w dwóch etapach, 20 listopada 1906 roku – stacja pomp i wieża ciśnień, a 15 maja 1907 roku pozostała część sieci wodociągowej. Ostateczne prace jednak przy budowie wodociągów zakończyły się w 1909 roku, choć już od 1907 roku większość mieszkańców posiadała dostęp do bieżącej wody³⁸.

Z kolei budowę kanalizacji w mieście rozpoczęto na początku 1910 roku na podstawie umowy magistratu z przedsiębiorstwem Städtereinigung und Ingenieurbau A.G z Berlina z 28 grudnia 1909 roku według projektu przygotowanego przez wspomnianą już wyżej firmę Smreker. Koszt budowy wynosił 78,5 tys. marek wraz z oczyszczalnią zlokalizowaną nad Młynówką (Mühlenfließ), a całość instalacji miała być wykonana w ciągu roku. Odbiór techniczny kanalizacji odpływowej i oczyszczalni mechanicznej ścieków odbył się 7 grudnia 1910 roku. Ostatecznie mieszkańcy miasta mogli korzystać z kanalizacji po dokonanych poprawkach przez wykonawcę latem 1911 roku³⁹.

W kolejnych latach sieć wodno-kanalizacyjna była systematycznie rozbudowywana, w 1913 roku do kanalizacji podłączono wybudowaną wówczas szkołę średnią⁴⁰. W 1930 roku sieć kanalizacyjna liczyła aż 14,6 km rur. W mieście było 342 przyłącza kanalizacji do budynków. W latach 1920–1927 podłączono do kanalizacji 25 nowych budynków i ułożono aż 500 metrów rur kanalizacji i 2000 metrów rur wodociągów (80 podłączeń).

35 AP Szczecin, AmB, sygn. 260.

36 AP Szczecin, AmB, sygn. 260.

37 AP Szczecin, AmB, sygn. 271.

38 AP Szczecin, AmB, sygn. 270, 276 (brak paginacji), 279.

39 AP Szczecin, AmB, sygn. 276, k. 1–86.

40 AP Szczecin, AmB, sygn. 278, 280.

W Barlinku do końca lat dwudziestych ustawiono również 66 hydrantów ulicznych dla celów p. poż. Również w okresie wielkiego kryzysu prace nad rozbudową sieci kanalizacyjnej i wodociągowej były kontynuowane. W 1931 roku położono 320 metrów rur i wykonano kolejnych 16 nowych podłączeń do budynków⁴¹.

Cena wody zależna była od wielkości zużycia przez odbiorcę. Według taryfy w 1932 roku jeden metr sześcienny wody kosztował aż 37 fenigów dla drobnych odbiorców (roczne zużycie do 500 m³), a już 24fenigi dla średnich (do 1000 m³) oraz tylko 18 fenigów dla dużych odbiorców (powyżej 1 tys. m³)⁴².

Tabela nr 5. Produkcja wody przez wodociągi w Barlinku w latach 1927–1941 i zużycie prądu w mieście w lat 1924–1941.

Rok	Woda w tys. m ³	Zużycie prądu w tys. kWh
1924/1925		104,1
1925/1926		142,3
1926/1927		179,5
1927/1928	70,0	235,5
1928/1929	80,0	291,9
1929/1930		371,9
1930/1931	120,0	375,3
1931/1932	120,0	387,3
1932/1933	126,2	389,0
1935/1936	151,4 (112,0)	435,2
1937/1938	97,8	493,1
1938/1939	95,0	534,7
1939/1940	95,5	592,5
1940/1941	95,7	620,8

Źródło: AmB, sygn. 426, 427, 428, 429.

Kolejna zdobycz cywilizacyjna – elektryczność znana była w Barlinku już w końcu XIX wieku. W 1898 roku planowano zelektryfikować oświetlenie ratusza. Prąd tworzony był na potrzeby lokalne przez barlinecką spółkę komunalną gazowo-elektryczną. Jednak aż do końca I wojny światowej prąd elektryczny był wykorzystywany jedynie przez miejscowy przemysł i to w ograniczonym zakresie. Dopiero w 1920 roku rozpoczęła się elektryfikacja miasta, w 1921 roku elektryczne oświetlenie zamontowano w budynku magistratu i w szkole powszechnej, a także w innych budynkach użyteczności publicznej. Początkowo energię produkowano na miejscu w gazowni, ale już w 1923 roku miasto włączono do linii przesyłowej wysokiego napięcia (15 tys. volt), którą wybudowało Märkische Elektrizitätswerk (Überlandeszentrale). Przedsiębiorstwo to stało się również jedynym dostawcą energii dla miasta. Ostatecznie prace nad podłączeniem wszystkich mieszkań do sieci energetycznej

41 AP Szczecin, AmB, sygn. 63

42 AP Szczecin, AmB, sygn. 426.

zakończyły się w 1924 roku⁴³. Cena prądu kształtowała się w zależności od rodzaju użytkownika i wielkości poboru prądu, w 1935 roku wynosiła ona od 10 do 14 fenigów. Ponadto część mieszkańców posiadających elektryczność bez licznika płaciła ryczałt w zależności od mocy żarówek do 30 watów 1,4 marki miesięcznie, a przy 100 watach – 3,4 marki.

W 1911 roku w Barlinku zakończone były główne prace wodno-kanalizacyjne, a także gazownicze. Wraz z ich zakończeniem część ulic otrzymała nową nawierzchnię i chodniki. Już w 1909 roku wizytator władz państwowych polecił wówczas burmistrzowi, aby zajął się poprawą stanu mieszkań, szczególnie robotników i w tym celu zainicjował utworzenie spółdzielni mieszkaniowej (Gemeinnütziger Bauverein). Ponadto też zalecono intensywniejsze propagowanie idei ogrodów działkowych, które nie tylko poprawiają estetykę otoczenia, ale przede wszystkim będą dodatkowym źródłem dochodu i poprawy stanu zdrowia ich użytkowników⁴⁴. W 1911 roku zespół ogrodów działkowych (Kleingartenkolonie) został założony na Holzablage nad jeziorem Barlineckim przy drodze do Gorzowa⁴⁵.

Dezyderat władz prowincjonalnych dotyczący poprawy warunków mieszkaniowych ludności robotniczej doczekał się realizacji dopiero po 1918 roku, choć przez cały okres wojny były prowadzone we władzach miejskich prace studyjne⁴⁶. W 1919 roku magistrat rozpoczął prace nad budową nowych mieszkań i rozbudową miasta. Wybrany został teren na północny zachód od miasta za torami kolejowymi na Hohen Grund przy dzisiejszej ul. Tunelowej (Hohler Grundstrasse)⁴⁷. Prace mimo kryzysu powojennego oraz hiperinflacji w latach 1923–1924 postępowały dość sprawnie i w latach dwudziestych powstała nowa dzielnica mieszkaniowa domów jednorodzinnych i bliźniaków. Bezpośrednim inwestorem była utworzona przez miasto oraz 54 prywatne osoby spółdzielnia mieszkaniowa Berlinchener gemeinnützige Siedlungsgesellschaft mit beschränkter Haftung⁴⁸.

W kolejnych latach powstawało kilkanaście nowych budynków mieszkalnych, np. przy ul. Leśnej (Waldstrasse), a także użyteczności publicznej w różnych punktach miasta, np. nowy szpital przy dzisiejszej ul. Szpitalnej (Hohenzollernstrasse). Jednak wielki kryzys powstrzymał na kilka lat inwestycje mieszkaniowe w Barlinku. Dopiero w 1933 roku ponownie przystąpiono do dużej inwestycji – budowy osiedla na północ od starego

43 AP Szczecin, AmB, sygn. 266, 426.; *Zur Elektrizitätsversorgung des Kreises durch das Märkische Elektrizitätswerk*, „Heimatkalender für den Kreis Soldin”, Jg. 2 (1923), s. 84–86.

44 AP Szczecin, AmB, sygn. 5, k. 13–14.

45 Idea ogrodów działkowych zrodziła się w drugiej połowie XIX wieku. Był to ruch budowy ogrodów robotniczych, czyli działek, które będą uprawiane przez rodziny robotnicze, a warzywa i owoce z nich wspomogą ich budżety domowe, przede wszystkim urozmaicą dietę; AP Szczecin, AmB, sygn. 112.

46 AP Szczecin, AmB, sygn. 256.

47 W 1921 roku Rada Miejska zaakceptowała plan zagospodarowania Hohen Grund na cele mieszkaniowe przygotowany przez architekta powiatowego Weisse; AP Szczecin, AmB, sygn. 216 (brak paginacji – protokół z posiedzenia RM z 8 lutego 1921 roku).

48 Spółdzielnia została oficjalnie utworzona na zebraniu w hotelu Rothe 11 lipca 1919 roku, gdzie w obecności zgromadzonych notariusz Eugen Isbary sporządził akt założycielski. Wszyscy wpisani do aktu założycielskiego członkowie wnieśli udziały spółdzielcze w wysokości 153,5 tys. marek; AP Szczecin, AmB, sygn. 257.

dworca kolejowego między ul. Tunelową i szosą do Jesieniowa (Schönow). W 1934–1935 roku większość domów jednorodzinnych i dwurodzinnych została zasiedlona. Ulice nowego osiedla nazwano od regionów, miast i wsi leżących w Prusach Wschodnich: Masurenweg (dzisiejsza ul. Kościuszki), Allensteinstrasse (ul. Kopernika), Tannenbergweg (ul. Grunwaldzka) czy Lötzener Strasse (ul. Działkowa). Takie postępowanie miało wymiar polityczny, związane było z ruchem ojczyźnianym i rewizjonistycznym, dążącym do rewizji traktatu wersalskiego i odbudowy „Niemieckiego Wschodu”⁴⁹.

Także w okresie międzywojennym XX wieku miasto dzieliło się na trzy części: stare miasto wraz z przedmieściem wzdłuż dzisiejszej ulicy Gorzowskiej, nowe miasto wyrosłe na miejscu dawnego przedmieścia przed bramą Młyńską za Młynówką oraz Hohler Grund położone za torami kolejowymi w kierunku północno-zachodnim⁵⁰. Ponadto do miasta należało szereg gruntów rolnych i leśnych oraz jeziora i kilkanaście osiedli. W 1928 roku w związku z likwidacją okręgów dworskich do gminy miejskiej Barlinek włączono Żydowo (Siede, 982 ha i 243 mieszkańców)⁵¹.

Według urzędowego spisu gmina Barlinek w 1932 roku obok trzech wymienionych dzielnic składała się jeszcze z kilkunastu osiedli: Lutówko (Albertinenburg), Moskowo (Elisenthal), Osina (Siedlung Espenbusch), Gostynek (Friedrichshof), Krzepinek (Hermannswunsch), Młyn Tylni (Hintermühle), Johanneshöhe, Karlshof, Lohmühle, Młyn Papiernia (Papiermühle), Jaromierki (Paulsfelde), Fabryka Pługów (Pflugfabrik), Młyn Leśny (Ratsschneidemühle), Młyn Szumiący – Spalonka (Rauschmühle), Stacja Ratunkowa (Rettungshaus), Sadowie (Schiefeberg), Seehof, Żydowo (Siede), Moczydło (Forsthaus Stadtheide), Stempnitz, Ausbau Waldheim, Waldschenke, Młyn Stalonka (Walkmühle), Weizenfelde, Lutowo (Wilhelmwunsch), Wolfsburg⁵². Powierzchnia gminy w 1926 roku wynosiła 3963, 02 ha, a po włączeniu Żydowa i kolejnych regulacjach granic w 1932 roku wzrosła 4842, 9 ha⁵³.

Kryzys gospodarczy lat 1929–1933, mimo licznych negatywnych skutków i następstw, nie wpłynął niekorzystnie na troskę o infrastrukturę komunalną miasta. Miasto posiadało bardzo nowoczesny szpital i „uroczy zakład kąpielowy ze schroniskiem młodzieżowym” nad jeziorem Barlineckim.

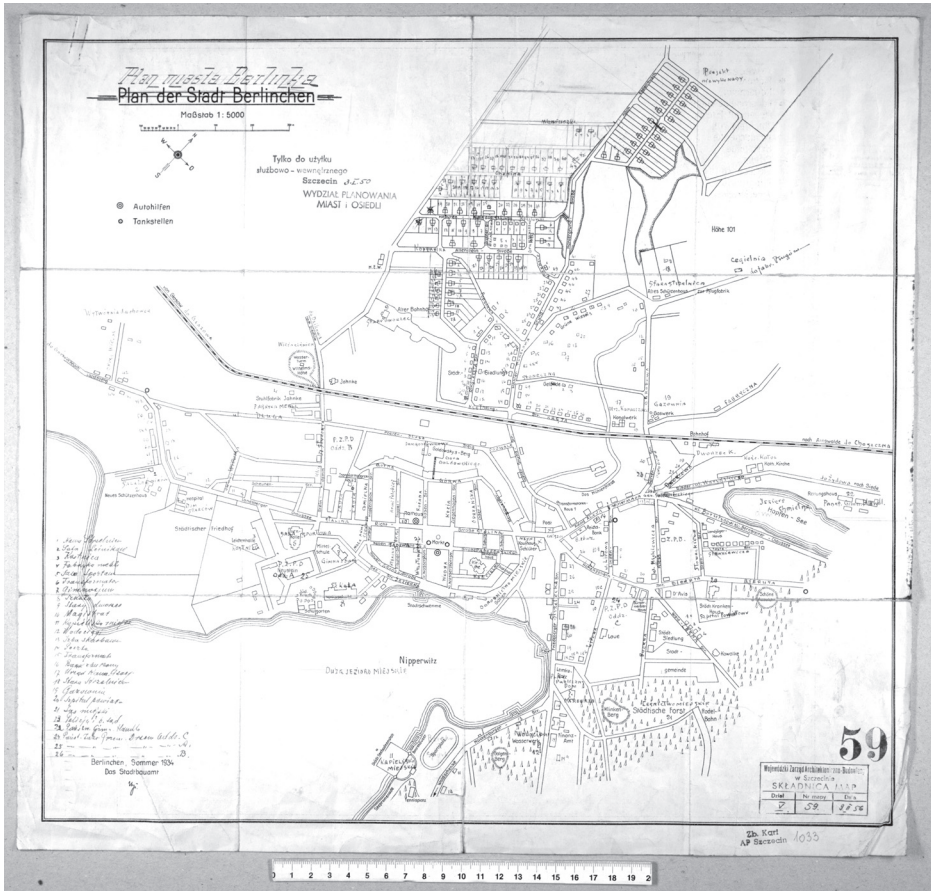
49 Dzielnice „wschodniopruskie” powstawały w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku w wielu miastach niemieckich: np. Berlinie, Szczecinie czy Świnoujściu.

50 *Heimatkreis Soldin/Neumark. Die Geschichte*, dz. cyt., s. 173.

51 *Gesetz über die Regelung verschiedener Punkte des Gemeindeverfassungsrechts, vom 27. Dezember 1927*; GS, s. 211–214 (§ 11–13). Na jej podstawie Rada Miejska Barlinka 21 stycznia 1928 roku zgodziła się na wniosek właściciela Żydowa na włączenie tego majątku w granice gminy. Ostatecznie decyzję w tej sprawie podjął rząd pruski 30 sierpnia 1928 roku; AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (sprawozdanie za 1928/29).

52 *Gemeindelexikon Brandenburg*, 1932, dz. cyt., s. 91.

53 *Gemeindelexikon Brandenburg* 1932, dz. cyt., s. 91.

Plan Barlinka opracowany przez Urząd Budownictwa Miasta Barlinka w 1934 roku. Plan stanowił załącznik do przewodnika turystycznego po mieście Führer durch Berlinchen und Umgebung. Bearbeitet von Lehrer Fritz Nickel, Geschichtlicher Anhang von Lehrer Hermann Mittelstädt, Frankfurt an der Oder 1934, 80s. AP Szczecin, Zbiór kartograficzny – kolekcja, sygn. 1033-1.

Kościół i życie religijne

W XIX i XX wieku Barlinek był ośrodkiem prawie jednorodnym religijnie, zamieszkałym przede wszystkim przez ludność wyznania ewangelickiego konfesji augsburskiej (luteranie). Odsetek wyznawców innych religii nie przekraczał kilku procent. Największe kolonie stanowili żydzi oraz katolicy. Ci pierwsi osiedlali się mimo licznych utrudnień już w XVIII wieku. Dopiero edykt księcia Hardenberga z 11 marca 1812 roku stworzył podstawy do pełnego obywatelstwa ludności wyznania mojżeszowego w państwie pruskim.

Tabela nr 6. Ludność Barlinka według wyznań w latach 1850–1932.

Lata	Ewangelicy	Katolicy	Żydzi	Inni
1850	brak danych	21	123	
1871	4495	118	138	5
1905	5713	68	71	143
1925	6117	124	40	27
1932	7783			

Źródło: H. Berghaus, *Landbuch...*, s. 431; *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Provinz Brandenburg und ihre Bevölkerung. Nach den Urkunden der allgemeinen Volkszählung vom 1. Dezember 1871*, Berlin 1873, s. 126–127; *Gemeindelexikon Brandenburg 1932*, s. 91; AmB, sygn. 63.

W XIX wieku ewangeliccy mieszkańcy Barlinka skupieni byli nadal w jednej parafii miejskiej. Była to gmina ewangelicko-augsburska (luteranie), jednak w 1817 roku na mocy rozkazu gabinetowego króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III stała się częścią Ewangelickiego Kościoła Unijnego (*Evangelische Kirche der Union*), który stanowił połączenie wspomnianej już konfesji augsburskiej z ewangelicko-reformowaną (kalwini). To zjednoczenie oznaczało utworzenie jednolitej struktury organizacyjnej kościoła ewangelickiego w państwie pruskim, a próba wprowadzenia również ujednoliczonego rytuału liturgicznego i doktryny teologicznej ostatecznie nie powiodła się ze względu na silny opór wiernych i hierarchów. W samym Barlinku wprowadzenie unii nie spowodowało wśród członków gminy protestów, co miało miejsce w wielu regionach Prus, a związane było z faktem, iż w mieście żyła jedynie niewielka grupa kalwinów, którzy zostali wchłonięci bez protestów przez miejscową parafię⁵⁴.

Pod względem organizacyjnym parafia znajdowała się nadal w synodzie myśliborskim, w brandenburskiej prowincji kościelnej. W okresie międzywojennym XX wieku unia obu konfesji została utrzymana, co potwierdziły przepisy zgromadzenia kościołów ewangelickich w 1924 roku (*Ewangelicki Kościół Staropruskiej Unii – Evangelische Kirche der altpreussischen Union*)⁵⁵.

Obszar gminy ewangelickiej obejmował miasto i jego posiadłości wiejskie oraz okręg dworski Żydowo, a także gminy wiejskie Moczkowo, Niepołcko (*Niepölzig*), a także Wilcze (*Wolfsburg*). W Niepołcku i Żydowie były dwa kościoły filialne. W omawianym okresie posługę duchową sprawowało dwóch pastorów, pierwszy pełniący rolę proboszcza (*Oberpfarrer*) oraz drugi z tytułem diakona. Obsady obu stanowisk dokonywał magistrat w porozumieniu z Konsystorzem Ewangelickim w Berlinie⁵⁶.

Proboszcz w sprawach organizacyjnych wspomagany był przez 12-osobową radę parafialną. W jej skład wchodziłi najczęściej najbardziej szanowani mieszkańcy

54 AP Szczecin, AmB, sygn. 386.

55 W XIX wieku unię obu konfesji ewangelickich nazywano Ewangelicki Kościół Krajowy (*Evangelische Landeskirche*) oraz Pruski Kościół Krajowy (*Preussische Landeskirche*); O. Thümmel, *Evangelisches Kirchenrecht für Preussen*, Berlin 1930, s. 1–17.

56 *Gemeindelexikon Brandenburg 1932*, s. 91.

miasta, m.in. Adolf Schwartz, właściciel fabryki pługów, kupiec Walter, burmistrz Dremel, a także każdorazowo diakon oraz organista. W 1925 roku liczba członków rady wzrosła do 40 osób, wśród których było 6 kobiet. Ponadto przedstawiciele wiernych parafii barlineckiej byli członkami rady synodalnej, która działała przy superintendencji powiatu myśliborskiego. W 1925 roku byli nimi emerytowany burmistrz Dremel i adwokat-notariusz Isbary⁵⁷.

W 1930 roku decyzjami Rady Miejskiej z 21 lipca i następnie magistratu 7 sierpnia zrezygnowano z udziału pastorów w prowadzeniu szkolnictwa miejskiego. Wówczas też miasto przestało kontrolować i sprawować patronat nad parafią. Również przestało wpłacać składkę na parafię, pozostając przy 20% dotacji do pensji proboszcza. Mimo to parafia nadal aktywnie brała udział w życiu miasta, prowadząc dom wychowawczy i fundacje, a 250 parafianek działało w samopomocy kobiecej⁵⁸.

Majątek parafii stanowiły dwa budynki przy ulicy kościelnej (Kirchenstrasse): proboszczówka i dom diakona, następnie młyn kościelny (Kirchenmühle), będący w dziedzicznej dzierżawie, a także okazałe grunty rolne, obejmujące w połowie XIX wieku łącznie ponad 434 morgi (108 ha). W 1925 roku majątek parafii stanowiło 90 ha ziemi parafialnej, 7,5 ha służących bezpośrednio do utrzymania kościoła oraz 16 ha na utrzymanie diakona. Większość z nich była dzierżawiona przez posiadacza młyna kościelnego w zamian za czynsz w płodach rolnych (głównie zbożu, grochu) oraz niewielką sumę gotówką (w 1850 roku łącznie 33 talarów i 10 srebrnych groszy dla proboszcza i diakona). W XX wieku czynsze płacone były przede wszystkim w gotówce⁵⁹.

W 1840 roku oba budynki parafialne o konstrukcji szkieletowej, pochodzące jeszcze z XVIII wieku zostały wyburzone, a w ich miejsce wybudowano dwa nowe z cegły. Kościół, wielokrotnie przebudowywany, był najstarszym zachowanym budynkiem w mieście. W 1827 roku zamontowano w nim nowe organy⁶⁰. W 1852 roku w pożarze centrum miasta świątynia ponownie została uszkodzona, zawałiła się m.in. wieża. W 1853 roku rozpoczęto remont kościoła, który posiadał odtąd styl bazylikowy. Odbudowano również wieżę, którą zwieńczono pozłacanym krzyżem. Mierzyła ona łącznie 52 metry wysokości. Poza tym umieszczony został na niej zegar oraz 3 dzwony – najmniejszy o wadze 400 kg (Schulglocke), następnie 700 kg (Seelglocke) oraz największy o wadze 1300 kg (Bramglocke). W okresie I wojny światowej w kościele zamontowano centralne ogrzewanie⁶¹. W 1868 roku zamontowano nowe organy, które kosztowały 1000 talarów, a wykonał je organmistrz W. Sauer z Frankfurtu nad Odrą⁶². W 1929 roku organy zostały poddane renowacji, a organista Lüdtkke z tej okazji wykonał na nich wraz z chórem kościelnym utwór Heydna „Stworzenie świata”⁶³.

57 AP Szczecin, AmB, sygn. 63.

58 AP Szczecin, AmB, sygn. 63.

59 H. Berghaus, *Landbuch*, dz. cyt., s. 430-431; AP Szczecin, AmB, sygn. 63.

60 AP Szczecin, AmB, sygn. 401.

61 Heimatkreis Soldin, dz. cyt., s. 166-168.

62 AP Szczecin, AmB, sygn. 401.

63 AP Szczecin, AmB, sygn. 63.

Oprócz pastorów w parafii pracował kościelny – zakrystian, a także organista, który pełnił również funkcję kantora miejskiego. Przy kościele działał także chór kościelny.

Kolejną społeczność religijną stanowili katolicy. Pojawili się oni dopiero po 1815 roku i stanowili najmniejszą grupę religijną w mieście. Na nabożeństwa i msze udawali się do Gorzowa lub Stargardu Szczecińskiego, Choszczna, a od 1905 roku do Myśliborza. Odtąd też Barlinek należał do parafii myśliborskiej. W 1909 roku za sprawą przybyłego do Barlinka naczelnika poczty Klinnera, katolika pochodzącego ze Śląska, raz w miesiącu w mieście rozpoczęto odprawiać msze w budynku prywatnym⁶⁴.

W okresie I wojny światowej i tuż po zakończeniu działań wojennych miejscowi katolicy podjęli inicjatywę budowy własnej świątyni. Na uzyskanym gruncie przy dzisiejszej ulicy św. Bonifacego (Sieder Strasse) prace budowlane rozpoczęto 24 maja 1923 roku. Jeszcze w tym samym roku, 19 grudnia kościół został poświęcony przez przedstawiciela kurii arcybiskupiej z Wrocławia ks. dra Piontka. Kościół otrzymał wezwanie św. Bonifacego, co było hołdem skierowanym wobec Stowarzyszenia Świętego Bonifacego w Paderborn, które wspomagało budowę świątyni w Barlinku. Nowy kościół stał się filią parafii z Myśliborza, która podobnie jak cała Brandenburgia do 1930 roku należała do diecezji wrocławskiej. Na podstawie konkordatu Stolicy Apostolskiej z Prusami w 1929 roku północna część diecezji wrocławskiej obejmująca Brandenburgię i Pomorze została wydzielona w osobne biskupstwo berlińskie⁶⁵.

Kolejnym wyznaniem reprezentowanym wśród mieszkańców Barlinka byli baptyści, których wspólnota uformowała się w połowie XIX wieku. Przewodził jej czeladnik budowlany August Maass, który w swoim mieszkaniu urządzał nabożeństwa. Większość z 40 członków wspólnoty stanowili mieszkańcy miasta, którzy wystąpili z kościoła ewangelickiego. W 1862 roku Gmina Baptistów posiadała 41 członków z Barlinka oraz 18 z okolicznych wsi. Pastorem był mistrz krawiecki Carl Dahms. W latach 60. i 70. XIX wieku nabożeństwa odbywały się w ogrodzie mieszczanina-rolnika Christiana Gurr, a obrzęd chrztu dorosłych członków gminy przeprowadzali baptyści za zgodą władz miejskich w jeziorze Uklejno (Uckleisee). W 1873 roku baptyści wzniesli swój własny kościół przy dzisiejszej ul. Górnej (Bergstrasse). W 1886 roku liczba członków wspólnoty wzrosła do 223, w tym aż 143 z samego Barlinka⁶⁶.

Ludność wyznania mojżeszowego zamieszkiwała Barlinek od XVII wieku, jednak większa kolonia żydów ukształtowała się dopiero w końcu XVIII wieku⁶⁷. Dalszy jej rozwój możliwy był dzięki edyktowi z 11 marca 1812 roku o nadaniu obywatelstwa pruskiego ludności żydowskiej i wolności religijnej, i prawa do wykonywania zawodu⁶⁸. Na jego podstawie społeczność żydowska włączona zo-

64 H. Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, Olsztyn 1990, s. 138.

65 L. Bończa-Bystrzycki, *Kościół Katolicki na Pomorzu Zachodnim 1871–1945*, Koszalin 1995, s. 29–74.

66 AP Szczecin, AmB, sygn. 405; sygn. 63.

67 AP Szczecin, AmB, sygn. 407.

68 Edikt betreffend die bürgerlichen Verhältnisse der Juden in dem Preussischen Staate vom 11. März 1812, *Gesetzsammlung für die Preussischen Staaten*, s. 17–22; Th. Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat*, München 1998, s. 248–251.

stała do życia miejskiego, w tym sprawowania władzy w administracji komunalnej, a także mogła swobodnie wykonywać swoje czynności kultu i działalności charytatywno-kulturalnej we własnej społeczności. Wybudowana została synagoga i szkoła, a cmentarz żydowski położony na Górze Żydowskiej (Judenberg) otrzymał ochronę prawną⁶⁹. Wspólnota żydowska dość szybko stała się prężną grupę wśród mieszkańców Barlinka. W latach 1812–1847 magistrat Barlinka odnotował w rejestrze stanu cywilnego dla gminy żydowskiej 130 urodzin oraz 28 ślubów⁷⁰.

Gmina zarządzana była przez 3-osobowy zarząd oraz 9-osobową reprezentację jej członków (par. 13 statutu) Pochodzili oni z wyborów przeprowadzanych wśród pełnoprawnych członków wspólnoty. Kadencja zarządu i przedstawicielstwa trwała 3 lata. W 1856 roku całość działalności gminy wyznaniowej została uregulowana statutem, który został opublikowany drukiem⁷¹. Gmina zrzeszała ludność wyznania mojżeszowego z Barlinka oraz wschodniej części powiatu myśliborskiego (par. 1). Podstawą jej utrzymania były składki wpłacane co miesiąc przez wszystkich członków gminy zależnie od wysokości posiadanych dochodów (par 7). Wydatkowane były one na utrzymanie synagogi, opłacenie funkcjonariuszy gminy, w tym nauczyciela. Tym ostatnim w II połowie XIX wieku był rabin Michaelis Aaron Lasker, ojciec 27-krotnego (1894–1921) mistrza świata w szachach Emanuela Laskera⁷².

W gminie występowały różne nieporozumienia, które niekiedy były rozstrzygane przez sąd w Barlinku. Takie zdarzenie miało miejsce w 1843 roku przed miejscowym sądem ziemskim i miejskim, spór wiedli dwaj członkowie zarządu gminy między sobą o utrzymanie synagogi na ulicy Górnej⁷³.

Szkolnictwo

W pierwszej połowie XIX wieku w mieście działała powszechna szkoła miejska dla chłopców. W 1827 roku otrzymała ona nowy murowany budynek, a w dotychczasowym obiekcie o konstrukcji ryglowej umieszczono szkołę dla dziewcząt. W 1852 roku w szkole miejskiej zatrudnionych było 7 nauczycieli. W 1853 roku do pracy z dziećmi przyjęto kolejnego pedagoga. Utrzymanie szkół należało do magistratu, który pobierał czesne, a także wypłacał pensje nauczycielom. Na ich zarobki

69 AP Szczecin, AmB, sygn. 408.

70 AP Szczecin, AmB, sygn. 406 (Populations Liste der Juden- Glaubensgenossen der Stadt Berlinchen).

71 Statut für die Synagogen-Gemeinde zu Berlinchen NM, 28. April 1856; AP Szczecin, AmB, sygn. 408.

72 E. Lasker urodził się 24 grudnia 1868 roku w Barlinku przy Hopfensackstrasse. Jego ojciec był stolarzem i nauczycielem gminy żydowskiej. Studiował matematykę, wtedy też zaczął grać w szachy. Mając 26 lat został mistrzem świata w szachach. W 1935 roku wyemigrował do Ameryki, gdzie 13 stycznia 1941 roku zmarł w Nowym Jorku; *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 536–538. Biografia E. Laskera zob. K. Hoffmann, Z. Miler, *Król z Barlinka. Nowe odkrycia do biografii Emanuela Laskera*, Barlinek 1995.

73 AP Szczecin, AmB, sygn. 408.

oraz utrzymanie szkoły magistrat przeznaczał rocznie 1400 talarów. Ponadto każdy z nauczycieli posiadał działkę ziemi miejskiej do własnej uprawy⁷⁴.

W XIX wieku niektórzy z zamożnych mieszczan zatrudniali dla swoich dzieci nauczycieli domowych – guwernerów. Byli to najczęściej młodzi pastory. Osoby te, aby móc wykonywać zawód nauczyciela domowego musieli uzyskać od magistratu jako państwowego organu policyjnego zezwolenie na prowadzenie lekcji dla dzieci, które jednocześnie zwalniane były z obowiązku uczęszczania do szkoły miejskiej. Praktyka ta występowała jeszcze w okresie I wojny światowej, ale po 1918 roku zanikło⁷⁵.

W 1894 roku wybudowano nowy budynek szkoły powszechnej (Volksschule) dla dziewcząt i chłopców. Dawny budynek „czerwonej szkoły” koło kościoła został sprzedany w 1899 roku. Podobnie postąpiono z zabudowaniami szkoły dla dziewcząt⁷⁶. Budynek w końcu XIX wieku przeznaczono na szkołę średnią (Mittelschule), która stała się formą pośrednią między 3-letnią szkołą powszechną, a gimnazjum.

W 1910 roku opłata za szkołę średnią wynosiła w Barlinku 1 markę miesięcznie (12 marek rocznie). Czesne wpłacane było do kasy kamery miejskiej. W 1913 roku składka w szkole średniej była zróżnicowana i wynosiła od 12 do 30 marek rocznie zależnie od klasy, w drugiej 30, w trzeciej i czwartej po 24, a w piątej 12 marek rocznie. W roku szkolnym 1913/1914 wpływy z czesnego na szkołę średnią wynosiły 2070 marek. W wyjątkowych sytuacjach rada miejska na wniosek opiekunów zwalniała ucznia z opłat za szkołę średnią⁷⁷.

W okresie międzywojennym XX wieku w Szkole Powszechnej w Barlinku liczba uczniów wzrosła z 656 do 866 w latach 1924–1932. W związku z tym zwiększono liczbę klas na każdym poziomie z dwóch do czterech w roku szkolnym 1928. W związku z reformą oświaty szkoła stała się 4-letnia, a nie jak dotąd 3-letnia⁷⁸. Ponadto w Barlinku w tym czasie były jeszcze dwie jednooddziałowe szkoły wiejskie, tzw. Feldschule oraz od 1928 roku szkoła w Żydowie (Volksschule in Siede). W szkole powszechnej pracowało w 1925 roku obok rektora jeszcze 17 nauczycieli, w tym 3 nauczycielki. Jednakże przez cały okres międzywojenny XX wieku występowały kłopoty z zapewnieniem pełnej obsady nauczycielskiej. Mimo to w 1926 roku utworzono orkiestrę szkolną, dla której ze składek rodziców, dotacji rejencji oraz kwesty podczas imprez szkolnych ufundowano instrumenty, m.in. fortepian za 1500 marek (1927 rok). Grała ona na różnych uroczystościach miejskich i szkolnych, a w 1932 roku z okazji jubileuszu 200-lecia urodzin Józefa Heydna zorganizowano poświęcone mu uroczystości połączone z wykonaniem przez szkolną orkiestrę utworów tego kompozytora⁷⁹.

74 H. Berghaus, *Landbuch*, dz. cyt., s. 431.

75 W 1894 roku z prywatnych lekcji korzystały dzieci m.in. burmistrza Dremela, radców miejskich Barkusky i Isbary, AP Szczecin, AmB, sygn. 344 (brak paginacji).

76 AP Szczecin, AmB, sygn. 82 (brak paginacji), 83 (brak paginacji). Czerwoną szkołę kupił radca sądu obwodowego Mühlbach, a szkołę dla dziewcząt o konstrukcji szkieletowej listonosz Hell w sierpniu 1899 roku.

77 AP Szczecin, AmB, sygn. 335 (brak paginacji), sygn. 336 (brak paginacji).

78 AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (brak paginacji; sprawozdanie za 1924/1925).

79 AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (brak paginacji; sprawozdanie za 1926–1933).

W Szkole Powszechnej w Barlinku w 1927 roku wprowadzono akcję picia mleka przez dzieci. Obejmowała ona ok. 250 najmłodszych uczniów. Ponadto dla najuboższych dzieci zorganizowano dożywianie (obiady), które przygotowywane było z darów społecznych i dotacji przekazywanych przez administrację opieki społecznej. W 1929 roku przy szkole nauczyciel Mittelstädt założył 35-arowy szkolny ogród warzywny, w którym uczniowie wykonywali prace społeczne, a owoce i warzywa pochodzące z niego zasilaly szkolną stołówkę.

W 1912 roku szkoła średnia otrzymała osobny budynek, choć nadal stanowiła ze szkołą powszechną jedną placówkę. Podobnie jak ta ostatnia również była placówką koedukacyjną⁸⁰. Każda z 5 klas liczyła od 13 do 33 uczniów i uczennic. W pierwszej połowie lat dwudziestych XX wieku liczba uczniów szkoły średniej wzrosła, nie tylko przez większą ilość chętnych do nauki, ale też przez reformę szkolną, która wydłużyła cykl kształcenia z 5 do 6 klas. W 1922 roku w szkole średniej w Barlinku na 6 poziomach uczyło się 188 dziewcząt i chłopców, mieszkańców miasta, a także 24 zamiejscowe z Dzierżyc, Dzikowa, Moczkowa czy Wierzchowa. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku jednak liczba uczniów w szkole średniej dość poważnie spadła (w 1929 roku tylko 102), co było wynikiem niżu demograficznego z lat I wojny światowej, a także efektem wydłużenia cyklu nauczania w szkole powszechnej⁸¹.

Rok 1922 był przełomowy w dziejach szkoły średniej. Dzięki staraniom rektora Wilhelma Rühle, który wykonując zalecenia ministerstwa oświaty o wydłużeniu nauczania do 6 lat (6 poziomów), spowodował również, że Rada Miejska w Barlinku podjęła uchwałę o usamodzielnieniu placówki i oddzieleniu jej od szkoły powszechnej. Szkoła średnia uzyskała od władz zwierzchnich oświatowych status samodzielnego zakładu oświatowego, którego absolwenci mieli prawo do kontynuacji nauki w liceum⁸².

Rektorem szkoły średniej 1 kwietnia 1922 roku został mianowany Wilhelm Rühle, który pełnił to stanowisko do 1933 roku. Choć 3 lipca tegoż roku złożył on burmistrzowi Wunnicke lojalistyczny list wobec władz nazistowskich o chęci kierowania placówką i wychowywania młodzieży dla dobra narodu i partii, został jednak zastąpiony przez konrektora H. Mittelstäda, który wstąpił do partii nazistowskiej i był jednym z jej reprezentantów we władzach miejskich⁸³.

W 1939 roku w szkołach miejskiej i średniej wprowadzono również zajęcia praktyczno-techniczne, tzw. szkołę przemysłową (Industrieschule). W tym celu władze miejskie zatrudniały specjalną nauczycielkę, która uczyła szycia i zajęcia gospodarcze⁸⁴.

Oprócz szkolnictwa ogólnego powszechnego oraz średniego w końcu lat osiemdziesiątych XIX wieku w Niemczech powstał projekt organizowania szkół zawodowych dla uczniów i czeladników rzemieślniczych. Już w 1889 roku materiały na ten temat otrzymały władze miejskie Barlinka, ale mimo podjętych rozmów z władzami

80 AP Szczecin, AmB, sygn. 382–383.

81 AP Szczecin, AmB, sygn. 335 (brak paginacji).

82 AP Szczecin, AmB, sygn. 27, k. 1-4.

83 AP Szczecin, AmB, sygn. 63.

84 AP Szczecin, AmB, sygn. 343 (brak paginacji).

rejencji oraz Izby Przemysłowej we Frankfurcie (Gewerbekammer in Frankfurt a. O) konkretne działania aż do 1909 roku nie zostały podjęte⁸⁵. Dopiero w tym roku po dyskusji z przedstawicielami Rejencji we Frankfurcie oraz Izby Handlowej (Handelskammer) i Izby Przemysłowej o potrzebie powołania zawodowej szkoły kupieckiej i rzemieślniczej Rada Miejska w Barlinku zgodziła się początkowo na tę pierwszą. Zawodowa Szkoła Kupiecka (Kaufmännische Fortbildungsschule), zwana też szkołą handlową (Handelsschule) rozpoczęła działalność w 1 kwietnia 1910 roku. Podstawą jej istnienia była uchwała rady miejskiej z 11 listopada 1909 roku oraz statut z 20 listopada, poprawiony 30 marca 1910 roku⁸⁶. Szkoła powstała w wyniku współpracy władz miejskich, które zapewnić miały pomieszczenia na zajęcia i środki na utrzymanie placówki oraz Izby Handlowej dla Frankfurtu nad Odrą i Nowej Marchii (Handelskammern für Frankfurt a.O. und die Neumark), która odpowiedzialna była za stronę merytoryczną (nauczycieli, programy nauczania itd.). Szkoła dzieliła się na dwie klasy, a zajęcia odbywały się w godzinach południowych (13–15) oraz wieczorami (19–21). Program nauczania obejmował naukę jęz. niemieckiego, rachunkowości, kaligrafii i stenografii, pisania na maszynie, prowadzenia ksiąg handlowych i korespondencji, a także geografii i prawa handlowego.

Po powstaniu szkoły handlowej magistrat prowadził nadal konsultacje z władzami regionalnymi o powołaniu zawodowej szkoły rzemieślniczej. Powołana została ona na podobnych zasadach co szkoła kupiecka wiosną 1913 roku na podstawie uchwały Rady Miejskiej z 19 września 1912 roku i statutu z 14 października 1912 roku⁸⁷.

Szkoła działała zgodnie z wytycznymi Izby Przemysłowej Brandenburgii (Gewerbekammer der Provinz Brandenburg), która zalecała organizację takich placówek dydaktycznych dla młodzieży od 14 do 18 roku życia terminującej w zawodach rzemieślniczych i fabrykach⁸⁸. Na zajęcia uczęszczało kilkudziesięciu uczniów (w 1913 roku – 26; w 1915 – 54; w 1921 – 98 uczniów) z różnych dziedzin rzemiosła, podzielonych na 4 klasy według grup zawodów. Szkoła działała pod patronatem Izby Rzemieślniczej we Frankfurcie (Handwerkskammer in Frankfurt a. O) oraz władz miejskich. W szkole zatrudnieni byli nauczyciele przedmiotów ogólnych i zawodowych, a zajęcia szkolne obejmowały zagadnienia teoretyczne z konkretnych zawodów (piekarnictwo, krawiectwo), ale również podstawy rachunkowości i biurowości potrzebne do prowadzenia działalności gospodarczej⁸⁹.

85 AP Szczecin, AmB, sygn. 337 (brak paginacji), sygn. 338 (brak paginacji). W 1894 roku po wybudowaniu nowej szkoły miejskiej dotychczasowy budynek planowano przeznaczyć na założenie szkoły budowlanej; AP Szczecin, AmB, sygn. 344 (brak paginacji).

86 Statut z 30 marca 1910 roku uzyskał akceptację Wydziału Obwodowego przy rejencji we Frankfurcie nad Odra 13 maja 1910 roku; Ortstatut betreffend die Errichtung einer kaufmännischen Fortbildungsschule (Handelsschule) zu Berlichen, 30. März 1910; AP Szczecin, AmB, sygn. 339 (brak paginacji).

87 Ortstatut betreffend die gewerbliche Fortbildungsschule in Berlichen, vom 14. Oktober 1912 (statut został zatwierdzony przez Wydział Obwodowy we Frankfurcie 16 listopada 1912 roku); AP Szczecin, AmB, sygn. 340 (brak paginacji).

88 AP Szczecin, AmB, sygn. 337 (brak paginacji). W samym cechu szewców zatrudnionych w warsztatach było 16 uczniów, którzy nie ukończyli 18 roku życia.

89 AP Szczecin, AmB, sygn. 338 (brak paginacji); 340 (brak paginacji).

Obok szkoły kupieckiej i rzemieślniczej władze miejskie podjęły się w 1905 roku utworzenia zimowej szkoły rolniczej (Landwirtschaftliche Winterschule), jednakże po dwuletnich przygotowaniach plan jej uruchomienia w 1907 roku upadł ze względu na wycofanie się Izby Rolniczej Prowincji Brandenburgia (Landwirtschaftskammer für die Provinz Brandenburg) z jego współfinansowania. Młodzi rolnicy z Barlinka mieli dojeżdżać do podobnej placówki w Strzelcach Krajeńskich⁹⁰.

Obie szkoły zawodowe początkowo przyjmowały jedynie chłopców, ale w 1920 roku do szkoły handlowej zaczęły uczęszczać dziewczęta, które zostały przyjęte na naukę zawodu w sklepach i biurach handlowych⁹¹.

Oprócz szkolnictwa podstawowego i średniego czy zawodowego w Barlinku w końcu XIX wieku pojawił się problem przedszkola. Zorganizowały je działaczki Ojczyźnianego Towarzystwa Kobiet (Vaterländischer Frauenverein), kierowanego przez żonę miejscowego proboszcza Schmidta. Przedszkole prowadzone było w budynku dawnej szkoły, ale w 1902 roku wypowiedziano mu siedzibę. Wówczas towarzystwo wystąpiło do władz miejskich o przyznanie miejsca na powstanie stacji diakonis (Diakonissehaus), przy której powstać miało również przedszkole. Magistrat przystał na to i wyznaczył miejsce na siedzibę diakonatu koło szpitala miejskiego na Padenpfuhl, gdzie zostało wybudowane przedszkole⁹².

W Barlinku utworzony został też w 1894 roku Dom Wychowawczy dla Dzieci Moralnie Zaniechanych (Rettungshaus für unmoralische Vernachlässigterkinder), w którym były one wychowywane w duchu ewangelickiej tradycji i odnowy. Zakład obejmował 5,5 ha ogrodu, zabudowania gospodarcze, budynki mieszkalny i szkolny. Kontrolę nad zakładem sprawowało kuratorium, na którego czele stał proboszcz barlinecki oraz 3 przedstawiciele mieszczan. W 1917 roku w domu wychowawczym było 62 wychowanków⁹³. W 1928 roku dom wychowawczy został poddany remontowi, a następnie otwarty 5 października pod nazwą Ritterhaus. Nowym jego administratorem zostało Ewangelickie Towarzystwo Wychowawcze (Evangelischer Erziehungsverband)⁹⁴.

Życie kulturalne miasta. Prasa, biblioteki, teatr, kino, organizacje i towarzystwa

W XIX wieku życie kulturalne miasta skupiało się przede wszystkim w kręgu parafii ewangelickiej, działającego w niej chóru kościelnego, a także organizacji o charakterze zawodowym – czyli cechów rzemieślniczych, z którymi nierozzerwalnie związane było miejscowe bractwo kurkowe (Schützengildie). W II połowie XIX wieku powstają nowe organizacje społeczne i towarzyskie. W pierwszej kolejności zaliczyć należy do nich stowarzyszenie kombatanckie weteranów wojen z lat 1864–1871 (z Danią, Austrią i Francją). Ponadto rozrasta się ruch o charakterze dobroczynnym

90 AP Szczecin, AmB, sygn. 342 (brak paginacji).

91 Pismo Izby Handlowej Nowej Marchii z 10 maja 1920 roku; AP Szczecin, AmB, sygn. 341 (brak paginacji).

92 AP Szczecin, AmB, sygn. 345 (brak paginacji).

93 AP Szczecin, AmB, sygn. 293.

94 AP Szczecin, AmB, Sygn. 63.

i pomocniczym, czyli komórka Niemieckiego Czerwonego Krzyża (Deutsche Rote Kreuz), Ochotnicza Straż Pożarna (Freiwillige Feuerwehr), Ochotnicza Stacja Sanitarna (Freiwillige Sanitätskolonne) czy Ojczyźniane Towarzystwo Kobiet (Vaterländischer Frauenverein)⁹⁵.

Szczególny wzrost inicjatyw społecznych przynoszą czasy panowania cesarza Wilhelma II (1888–1918). Powstają wówczas towarzystwa sportowe (wioślarskie, cyklistów, tenisowe, piłki nożnej, piłki ręcznej), ochrony środowiska i zwierząt, wędkarzy, a także rzemieślników, kolejarzy, właścicieli domów⁹⁶. Już w 1865 roku utworzono Towarzystwo Gimnastyczne w Barlinku (Männerturnverein Berlinchen)⁹⁷, a w 1905 roku powołano Towarzystwo Gimnastyczne Jahn (Turn- und Spiel-Verein Jahn), które już po roku działania, 27 sierpnia 1906 roku zorganizowało wielki festyn sportowy i następnie bal w hotelu Rothe i restauracji Tobelhof w Moczkuwie, będącej siedzibą towarzystwa⁹⁸. Ponadto Barlinek był miejscem okręgowych festynów sportowych (gimnastycznych) w 1880 (5 edycja), 1900 (15 edycja), 1907 (21), 1920 (28) i 1924 roku (32)⁹⁹. Aktywnie działał też klub piłkarski, który grał w lidze powiatowej¹⁰⁰.

Do najstarszych organizacji społecznych należało Bractwo Kurkowe, które w końcu XIX wieku wybudowało nową strzelnicę za nowym cmentarzem i gdzie w 1910 roku obchodziło ono dwustulecie swojego istnienia. Uroczystości odbyły się 5 czerwca w niedzielę pochodem z Strandhotel do szkoły i ratusza. Następnie w południe odbył się uroczysty obiad w Neues Schützenhaus i kolejny przemarsz gości honorowych z rynku do siedziby bractwa, gdzie po południu odbył się konkurs strzelniczy, koncert w ogrodzie i zabawa taneczna. Po konkursie strzelniczym wybrany został król kurkowy, rozdano odznaczenia, a wieczorem odbył się uroczysty bal dla członków bractwa i zaproszonych gości.

Członkowie bractwa podczas wojny 1813 roku aktywnie brali udział w walkach z wojskami francuskimi, za co bractwo otrzymało od Fryderyka Wilhelma III w 1816 roku honorowy medal. Poza tym bractwo uczestniczyło we wszystkich patriotycznych i państwowych uroczystościach w Barlinku; od 1828 roku urządzało uroczyste bale na cześć króla w rocznicę jego urodzin. W 1911 roku przewodniczącym bractwa był Hermann Spiegel, a liczba członków organizacji wynosiła w 1924 roku 160 osób¹⁰¹.

95 O Ojczyźnianym Towarzystwie Kobiet zob. AP Szczecin, AmB, sygn. 292. Działalność towarzystwa skupiała się przede wszystkim na wspomaganiu i inicjowaniu działań dotyczących utworzenia kolumny sanitarnej, podniesienia opieki medycznej w mieście, organizacji przedszkola itd. Szczególnie w okresie I wojny światowej towarzystwo zajęło się pomocą rodzinom żołnierzy przebywających na froncie oraz poległych, a także akcją dożywiania ubogich mieszkańców. Przedstawicielki towarzystwa zainicjowały utworzenie Kuchni Ludowej, która działała w Barlinku w latach 1917–1924; AP Szczecin, AmB, sygn. 296.

96 *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 187.

97 Towarzystwo gimnastyczne utworzył 10 sierpnia 1865 roku nauczyciel Fischer ze szkoły miejskiej. Towarzystwo w pierwszym roku miało 37 członków i otrzymało dotację 25 talarów od magistratu na zakup urządzeń do ćwiczeń. Szerzej o towarzystwie: *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 491–492.

98 Ogłoszenie prasowe z *Generalanzeiger* (brak daty wydania); AP Szczecin, AmB, sygn. 232.

99 *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 489.

100 *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 492–493

101 AP Szczecin, AmB, sygn. 234.

Kolejną organizacją o charakterze społecznym i samopomocy była Ochotnicza Straż Pożarna. Powstała ona w 1882 roku, choć przez cały XIX wiek mieszczanie zobowiązani byli do służby strażackiej organizowanej przez magistrat¹⁰².

Jej członkowie pełnili dyżury i w wypadku zagrożenia pożarowego prowadzili akcję ratowniczą i gaśniczą. OSP była zrzeszona w Brandenburskim Prowincjonalnym Związku Straży Pożarnych w Berlinie (Brandenburgischer Provinzial Feuerwehrverband). Ta ostatnia organizacja prowadzili kursy i szkolenia dla strażaków oraz wydawała literaturę fachową (*Der Führerkursus des Brandenburgischen Provinzial-Feuerwehrverbandes in Berlin*, Cottbus 1912). Poza tym członkowie barlineckiego OSP ubezpieczeni byli w kasie wypadkowej strażaków (Sterbekasse für Feuerwehr, Feuerwehrt-Unfallkasse). W 1911 roku z 48 członków OSP w Barlinku bezpośrednio w służbie ratowniczej uczestniczyło 30 strażaków¹⁰³. Zasłużeni członkowie straży otrzymywali pamiątkowe medale i dyplomy. W 1918 roku odznaczenia za wieloletnią służbę w ochotniczej straży pożarnej otrzymało aż 26 osób.

Na czele OSP stał zarząd z ogniomistrzem (Oberbrandmeister). W 1936 roku był nim Georg Rothe. Zakup sprzętu do akcji pożarowych należał do magistratu, który przekazywał go OSP do użytkowania. W 1912 roku miasto zakupiło dla straży nowy wóz strażacki z zaprzęgiem konnym. Po 1918 roku miejscowi strażacy otrzymali samochód strażacki, a w 1928 roku mechaniczną armatkę wodną o wydajności 1 m³ na minutę¹⁰⁴.

Bardzo ważną rolę w życiu mieszkańców miasta spełniała muzyka i śpiew. W XIX wieku w mieście istniało stanowisko muzyka miejskiego (Stadtmusikus), które do 1835 roku piastował Johann Heinrich Gottlieb Greim. Następnie zastąpił go jeden z jego synów Wilhelm, z kolei po nim w 1838 roku stanowisko również otrzymał syn tego ostatniego Carl. Muzyk miejski kierował chórem parafialnym i spełniał funkcję organisty w miejscowym kościele, a na święta Bożego Narodzenia, Wielkanocy i Zielonych Świątek śpiewał również chorały. W zamian za to otrzymywał on wynagrodzenie w naturaliach (9 korcy żyta). W początkach XX wieku posiadał on tytuł kapelmistrza miejskiego (Stadt-Kappelmeister), do jego kompetencji należało organizowanie życia muzycznego miasta, w kierowanie chórami i orkiestrą. Ponadto każdy z kolejnych muzyków miejskich prowadził lekcje muzyki w szkole miejskiej i swoje prywatne kursy nauki gry i śpiewu¹⁰⁵. Wspomniana orkiestra miejska (Stadtkapelle) istniała w okresie międzywojennym XX wieku, a jej dyrygentami byli Luisa Röstel, a następnie Paul Vogel¹⁰⁶.

W okresie międzywojennym XX wieku w Barlinku działały 3 towarzystwa śpiewacze z 216 członkami (1924 rok), dwa gimnastyczne z 660 członkami, a dwa związki kombatantów zrzeszały 232 byłych żołnierzy. Łącznie działały 32 organiza-

102 K Kluge, *Das Feuerlöschwesen im Kreise Soldin*, „Heimatkalender für den Kreis Soldin” 1936, s. 193.

O obowiązku ochrony p.poż. i służby ratunkowej w czasie pożaru: AP Szczecin, AmB, sygn. 283 (tam też Revidierte Feuer-Polizei- und Lösch-Ordnung der Kreisstadt Soldin z 1845 roku. Podobne regulacje obowiązywały w Barlinku)

103 AP Szczecin, AmB, sygn. 281.

104 AP Szczecin, AmB, sygn. 282; K. Kluge, *Das Feuerlöschwesen*, dz. cyt., s. 194–195.

105 AP Szczecin, AmB, sygn. 251.

106 *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 484.

cje społeczne. Towarzystwa śpiewacze Gesangverein Frohsinn, Mandolinen-Verein, a także wspomniane już chóry szkolny i kościelny występowały często z koncertami w mieście oraz na różnego rodzaju konkursach muzycznych. W 1925 roku przygotowały one wspólnie koncert muzyki oratoryjnej Józefa Heydna, a w restauracji Waldheim 12–18 sierpnia tegoż roku zorganizowały II Tydzień Pieśni (II Singewoche), w którym wystąpiło 120 śpiewaków¹⁰⁷. Jednym z akcentów muzycznych z okazji wspomnianych niżej obchodów 650-lecia lokacji Barlinka w 1928 roku było napisanie pieśni „An Berlinchen!” (Do Barlinka!). Autorem tekstu był Curt Schroeder, a muzyki Max Luedtke. Ponadto w okresie międzywojennym powstała jeszcze jedna pieśń o charakterze ojczyznianym ku czci miasta skomponowana też przez M. Luedtke do słów konrektora szkoły miejskiej C. Bergera¹⁰⁸.

W XIX wieku w mieście istniały dwie biblioteki, pierwsza dla nauczycieli oraz druga dla uczniów. Obie mieściły się w szkole miejskiej. Według sprawozdania z 1903 roku w posiadały one 703 tomy książek¹⁰⁹. W grudniu 1902 roku rada miejska na wniosek nauczyciela H. Glase podjęła decyzję o utworzeniu biblioteki ludowej (Volksbücherei), czyli publicznej przeznaczonej dla wszystkich mieszkańców miasta. W tym celu powołane zostało Towarzystwo Biblioteczne (Verein zur Gründung und Unterhaltung der Volksbücherei in Berlinchen), które zawiązało się w lutym 1903 roku i któremu miasto przekazało lokal na bibliotekę. W 1920 roku biblioteka została przeniesiona do budynku administracji miejskiej, gdzie otrzymała jeden pokój. Podstawą księgozbioru było 100 tomów podarowanych przez członków towarzystwa oraz 34 tomy pochodzące z Towarzystwa Kształcenia Ludowego (Verein für Volksbildung). Dodatkowo już w pierwszym roku istnienia nowa placówka otrzymała 123 tomy książek, w tym 49 od magistratu, 28 od profesora Steig z Friedenau i 20 od wspomnianego już Towarzystwa Kształcenia. Podstawą finansowania, oprócz subwencji magistratu, który na siedzibę biblioteki przeznaczył jeden pokój w starym budynku szkoły na placu kościelnym wraz z regałami na książki, była w 1903 roku dotacja państwowa w wysokości 25 marek, składki członkowskie towarzystwa bibliotecznego 17 marek, opłaty za wypożyczenie książek – 21,85 marek i in. Obsługę biblioteki zapewniali miejscowi nauczyciele szkoły powszechnej, pracując w niej społecznie. W 1906 roku biblioteka posiadała już 416 tomów książek, a na nowe zakupy otrzymywała rocznie 50 marek dotacji państwowej, przekazywanej przez starostwo¹¹⁰.

W Barlinku obok prasy centralnej i prowincjonalnej mieszkańcy czytali „Soldiner Zeitung”, kalendarz powiatowy (Heimatkalender) ukazujący się od 1922 roku

107 Ta ostatnia impreza była przygotowana wspólnie z Rejencją we Frankfurcie i muzykologiem drem Walterem Henslem i jego małżonką Olgą Hensel; AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (sprawozdanie 1925/26). Ponadto w szkole miejskiej istniał chór, a także orkiestra dęta, która przygotowywała z okazji różnych świąt i rocznic uroczyste koncerty, m.in. w 1932 roku z okazji 200-lecia urodzin Józefa Heydna; AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (sprawozdanie za 1932/33).

108 *Führer durch Berlinchen und Umgebung*, Frankfurt a. O. 1934, s. III-VI.

109 AP Szczecin, AmB, sygn. 250. Uczniowie płacili za korzystanie z książek 2 fenigi za każdy wypożyczony tom. Te pieniądze wraz z dotacją z kasy miasta przeznaczone były na zakup nowych książek.

110 AP Szczecin, AmB, sygn. 250.

do 1939 roku. A ponadto urzędy i firmy prywatne zamawiały „Soldiner Kreisblatt”, będący publikatorem urzędowym władz powiatowych i gminnych, a który zawierał również dodatek o charakterze społecznym i kulturalnym¹¹¹.

W Barlinku działało również od połowy XIX wieku wydawnictwo i drukarnia Ernst Hennings Buchdruckerei, które przejął później Ernst Plötzke. Od 1867 roku oficyna ta była wydawcą dziennika regionalnego General-Anzeiger für Berlichen, Bernstein und Umgebung. Czasopismo to ukazywało się 3 razy w tygodniu. Samo wydawnictwo zajmowało się przede wszystkim drukiem konfekcji biurowej (rachunki, księgi, papier firmowy, wizytówki itd.), a także beletrystyki i literatury fachowej, w tym miejscowych autorów¹¹². W 1921 Friedrich Krammerer opublikował w barlineckiej oficynie dramę przygotowaną w 1920 roku na dożynki i zaprezentowaną uczniom Szkoły Prywatnej w Barlinku (Privatschule in Berlinchen)¹¹³.

W 1929 roku we wspomnianym wydawnictwie ukazała się praca barlineckiego nauczyciela Alfreda O.F. Schroedera z zakresu metodyki nauczania fizyki oraz biologii. Autor w pracy przedstawił, na podstawie własnych doświadczeń zawodowych, możliwości wykorzystania doświadczeń naukowych celem większego zainteresowania ucznia zajęciami, a także prowadzenia programu nauczania biologii w oparciu o cykl pór roku i związane z tym zmiany w przyrodzie. W ostatnim z rozdziałów opracowania A.O.F. Schroeder omówił ogólne zagadnienia dydaktyki szkolnej i stwierdził m. in., że nauczyciel musi dobrze poznać możliwości intelektualne każdego ucznia i do jego predyspozycji umysłowych dobrać materiał przeznaczony do nauki. Autor uważał, iż jedynie ten nauczyciel wzbudzi zainteresowanie wśród uczniów i osiągnie zamierzone efekty w nauczaniu młodych ludzi¹¹⁴.

Wspomniana książka nie była jedyną pozycją drukowaną i opracowaną przez Alfreda O. F. Schroedera. Kilkakrotnie wyniki swoich doświadczeń zawodowych prezentował on na łamach fachowego czasopisma dla nauczycieli „Mittelschule”, a także aktywnie uczestniczył w zebraniach metodycznych grona pedagogicznego szkół działających w Barlinku i powiecie. Wygłaszał na nich wykłady z zakresu teorii i praktyki dydaktyki nauczania szkolnego¹¹⁵.

W II połowie XIX wieku pojawił się ruch ochrony zabytków i pamiątek przeszłości. Muzeum Marchijskie w Berlinie zwróciło się w 1878 roku do magistratu, aby ten wszystkie znaleziska dawnych przedmiotów, zwłaszcza z drewna i kamienia, wykopane podczas prac budowlanych lub polowych przekazywał do muzeum wraz z opisem miejsca znaleziska¹¹⁶. W tym też roku samorządowe władze prowincjonalne podjęły decyzję o inwentaryzacji zabytków w Brandenburgii i rozesłały do wszystkich miast ankietę w tej sprawie. Jednak władze Barlinka początkowo nie wyrażały zainteresowania problemem. Dopiero w latach osiemdziesiątych magistrat zaintere-

111 AP Szczecin, AmB., Sygn. 410.

112 Ogłoszenie w General-Anzeiger für Berlichen, „Bernstein und Umgebung”, nr 1/1909 z 5 stycznia 1909; AP Szczecin, AmB., sygn. 224, 410.

113 F. Kammerer, *Erndtedankfest*, Kurt Kammerer Verlag, Berlinchen Nm. b.r.w. (1921?).

114 A. O. F. Schroeder, *Schauen und Scheiden*, Verlag Kurt Kammerer, Berlinchen 1929.

115 Wspomniany rozdział o dydaktyce z książki Schauen und Scheiden A. Schroeder wygłosił w formie wykładu na zebranie nauczycieli szkół średnich powiatu myśliborskiego 1 lutego 1929 roku.

116 AP Szczecin, AmB., sygn. 253, k. 1.

sował się tą problematyką, m.in. zachowania i zaprzestania akcji wyburzania murów miejskich, a także odpowiedział na apel wspomnianego już muzeum tym razem w sprawie kolekcji herbów miejskich w siedzibie placówki. W 1888 roku burmistrz Dremel przekazał do Berlina urny popielnicowe wykopane w Niepołcku¹¹⁷.

Jednak systematyczne zainteresowanie zabytkami miejscowymi, np. murami obronnymi i innymi budowlami, a także przeszłością w Barlinku nastąpiło dopiero w początkach XX wieku. Magistrat podjął wówczas starania o odszukanie dokumentu lokacyjnego miasta, a także innych archiwaliów, gdyż samo archiwum miejskie w wyniku częstych pożarów miasta i ratusza było bardzo ubogie w najstarsze dokumenty dotyczące dziejów miasta¹¹⁸. Ale w Barlinku nie założono – wzorem innych miejscowości – muzeum lub też izby regionalnej¹¹⁹. Magistrat pozytywnie odpowiedział natomiast na kwerendę inspektora budowlanego dr inż. E.J. Siedlera o plan miasta i informację o zabytkach do wydawnictwa „Märkischer Städtebau im Mittelalter”¹²⁰.

Doniosłym wydarzeniem w dziejach miasta było wybudowanie hali sportowej. Spełniała ona również rolę hali widowiskowej ponieważ była w niej również scena. Jej fundatorem był w 1923 roku baron Ditrich von Klitzing z Dzikowa. Darczyńca wyposażył też obiekt w niezbędny sprzęt do ćwiczeń¹²¹. W zamian za to baron von Klitzing oraz jego żona, prowadząca szeroko zakrojoną akcję dobroczynną, otrzymali honorowe obywatelstwo miasta 28 października 1923 roku, a 13 września 1924 roku rada miejska postanowiła, że dyplom honorowego obywatelstwa barona zostanie wmurowany w więźbę dachu wieży zamku w Dzikowie¹²².

Najważniejszym wydarzeniem społecznym w dziejach miasta w okresie międzywojennym XX wieku były obchody 650-lecia lokacji Barlinka przez margrabiów brandenburskich, które odbyły się w 1928 roku. Decyzja o przygotowaniu specjalnych uroczystości zapadła na posiedzeniu Rady Miejskiej już 17 marca 1927 roku. Ustanowiono wówczas też komitet organizacyjny pod przewodnictwem burmistrza Fritza Wunnicke. Ustalono, że uroczystości odbędą się latem od 8 do 15 lipca 1928 roku, co umożliwić miało przyjazd na jubileusz wielu dawnym mieszkańcom Barlinka. Na specjalnym zebraniu komitetu w lokalu na Wzgórzu Golgoty (Goldowsky Berg) 11 listopada burmistrz zaprosił do współpracy 35 organizacji społecznych (52 przedstawiciele towarzystw i klubów) przy organizacji jubileuszu miasta. Poszczególne zadania organizacyjne podzielono między 10 komisji.

Pierwszym akcentem obchodów 650-lecia nadania praw miejskich była uroczysta sesja Rady Miejskiej i Magistratu 25 stycznia 1928 roku, na której burmistrz F. Wunnicke i przewodniczący rady Richard Salzwedel wygłosili przemówienia na temat nadania przywileju lokacyjnego miastu 25 stycznia 1278 roku. Na uroczystym zebraniu odczytany został również list gratulacyjny starosty powiatowego von Salderna, aby kolejne lata były pomyślne dla rozwoju Perły Nowej Marchii, a burmistrz senior Dremel złożył życzenia miastu i mieszkańcom.

117 AP Szczecin, AmB, sygn. 253, k. 42.

118 AP Szczecin, AmB, sygn. 5, k. 2–3.

119 AP Szczecin, AmB, sygn. 253, k. 78.

120 AP Szczecin, AmB, sygn. 253, k. 82–94.

121 AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (sprawozdanie); Heimatkreis Soldin, dz. cyt., s. 169.

122 AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (sprawozdanie z 1923/1924), sygn. 62 (brak paginacji).

Jak już wspomniano, oficjalne uroczystości odbyły się w lipcu 1928 roku. Już 7 lipca w sobotę popołudniu specjalny pociąg przywiózł ponad 600 gości z Berlina i całych Niemiec, w tym wielu dawnych mieszkańców i osób urodzonych w Barlinku, którzy zwartą kolumną udali się na Rynek. Następnego dnia przez miasto przedefilował pochód złożony z mieszkańców i gości przebranych w historyczne stroje z różnych epok. Odtworzyli oni w 15 inscenizacjach ważne wydarzenia w dziejach Barlinka¹²³. Na trybunie honorowej oprócz władz miejskich zasiedli goście honorowi, w tym prezes rejencji frankfurckiej Bartels i nadburmistrz Berlina Böss. Ten ostatni w imieniu swojego miasta patronującego Barlinkowi przekazał dar 1000 marek na rzecz rodzin wielodzietnych, a Towarzystwo Mieszkańców Berlina wywodzących się z Barlinka ufundowało tablicę pamiątkową¹²⁴ oraz sfinansowało wymianę okien w szpitalu. Ponadto Rada Miejska przyznała na wniosek magistratu jej długoletniemu przewodniczącemu Richardowi Salzwedel tytuł honorowego obywatela miasta¹²⁵.

Z całych uroczystości został nakręcony specjalny film dokumentalny o charakterze propagandowym w duchu ojczyzniano-narodowym. Same obchody 650-lecia miasta uznane zostały za wzorową imprezę o charakterze narodowym i ojczyznianym, wzmacniającym niemieckość we wschodnich prowincjach państwa. Burmistrz Wunnicke w sprawozdaniu rocznym podsumował swoje wywody na temat jubileuszu słowami, że „mieszkańcy Barlinka pokazali, że mogą być dumni ze swej historii”¹²⁶.

Stałym elementem życia towarzyskiego miasta oprócz bali tanecznych urządzanych przez Bractwo Kurkowe, cechy lub inne towarzystwa czy osoby prywatne były spotkania towarzyskie, np. murarze w restauracji hotelu Strandhotel urządzali co kwartał takie imprezy, a z okazji 275-lecia cechu piekarzy w 1925 roku odbyły się wielkie uroczystości połączone z balem. Organizowano również wieczory rodziców w szkole miejskiej, których tradycja sięga początków dwudziestego stulecia. W okresie międzywojennym XX wieku w szkole działał chór, a także została zorganizowana orkiestra dęta, która przygotowywała z okazji różnych świąt i rocznic uroczyste koncerty, m.in. w 1932 roku z okazji 200-lecia urodzin Józefa Heydna¹²⁷.

W XIX wieku w mieście, szczególnie podczas jarmarków i targów, pojawiali się wędrowni sztukmistrzowie oraz grupy cyrkowe. Z tego powodu w 1855 roku wybuchł spór o zniszczony bruk przez linoskoczka Magetowa, który budując konstrukcję do chodzenia po linie, miał zniszczyć nawierzchnię rynku¹²⁸.

123 M.in. Rudi Theusner przygotował przedstawienie teatralne oparte na fragmencie dziejów Barlinka z 1745 roku „Conul Dirigens”; *Füher durch Berlinchen*, dz. cyt., s. 8.

124 Napis na tablicy brzmiał: „Möge diese Spende ein Beweis für die Heimatliebe der Berlinchener in Berlin bleiben, Berlin 8 VII 1928. Vereinigung Heimattreuer Berlinchener in Berlin: Sasse, Roelke, Spiegel, Hoepfner, Gransee, W. Koch, Primo, Papendorf“.

125 AP Szczecin, AmB, sygn. 62, (brak paginacji; postanowienie Magistratu i Rady Miejskiej z 3 lipca 1928 roku o nadaniu 8 lipca honorowego obywatelstwa miasta Barlinka dla Richarda Salzwedel).

126 AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (brak paginacji – sprawozdanie za rok 1928–1929). Sprawozdania z obchodów jubileuszu odnaleźć można również w przewodniku po mieście z 1934 roku i kalendarzu powiatowym na 1929 rok: *Füher durch Berlinchen*, dz. cyt., s. 8; A. Desch, *Berlinchens 650jähriges Stadtjubiläum*, „Heimatkalendar für den Kreis Soldin” 1929, s. 90–92; *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 169–171.

127 AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (sprawozdanie za 1932/33).

128 AP Szczecin, AmB, sygn. 3.

W latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku do miasta przybywały regularnie różne teatry dramatyczne i muzyczne. Występowały one najczęściej we wspomnianej hali sportowej.

Opieka medyczna i społeczna w Barlinku

Działający w mieście od średniowiecza Szpital św. Jerzego w 1834 roku otrzymał nowy budynek. Zakład ten pełnił nadal funkcję przede wszystkim domu opieki społecznej dla ubogich lub osób w stanie wdowim¹²⁹. W tym względzie stanowił on zaopatrzenie dla 4 wdów mieszczańskich lub mieszczan, a także dla 16–20 ubogich miejscowych. Na ich utrzymanie przeznaczane były dochody z 39 mg ziemi ornej, ogrodów i łąk, które stanowiły własność fundacji szpitalnej i podzielone na 8 dzierżaw przynosiły ok. 80–90 talarów, a w latach pięćdziesiątych XIX wieku 140 talarów czynszów. W latach 1822–1830 poczmistrz Michaelis za dzierżawę ogrodu pod Moczkowem wpłacał na rzecz szpitala rocznie 11 talarów. Ponadto szpital finansowany był również z opłat za utrzymanie i opiekę wnoszonych przez pensjonariuszy i pacjentów. Budżet szpitala w latach 1820–1850 wynosił średnio około 100 talarów rocznie, by w następnej dekadzie podnieść się do około 200¹³⁰.

Od 1812 roku w Barlinku działała kasa zmarłych (Sterbekasse). W 1822 roku powstała druga taka instytucja. Opieką medyczną w mieście zajmowało się w 1850 roku 2 lekarzy dyplomowanych, jeden chirurg, 4 akuszerki, 2 aptekarzy. Dla higieny osobistej mieszkańców działał zakład kąpielowy (łaźnia)¹³¹.

W drugiej połowie XIX wieku Szpital św. Jerzego zaczął zmieniać swoją dotychczasową funkcję. Stawał się stopniowo placówką pomocy medycznej, choć funkcje opieki społecznej nadal odgrywały w jego działalności ważną rolę. W celu poprawy jego funkcjonowania wykorzystano pomoc królewską w wysokości 500 talarów (1855) na rozbudowę budynku, aby mógł spełniać wymogi stawiane placówkom medycznym. W 1857 roku wydany został regulamin szpitala, w tym dotyczący stałych pensjonariuszy¹³². W tym też czasie miasto zakupiło jeden z budynków prywatnych przy dzisiejszej ulicy Chmielnej (Hopfensackstrasse) i adaptowało na szpital miejski. Prowadzony był on przez kilkanaście lat przez dr Wolffa, a opiekę nad chorymi oprócz niego sprawowały siostry z Diakonissenheim Bethel. W pierwszych dziesięcioleciach XX wieku placówka, posiadając 20 miejsc udzielała pomocy 150 chorym rocznie. Jednakże po I wojnie światowej szpital w Barlinku nie spełniał już żadnych kryteriów stawianych tego typu placówkom medycznym, m.in. nie można było w nim przeprowadzać operacji chirurgicznych, a wielokrotnie prowadzone w

129 H. Berghaus, *Landbuch*, dz. cyt., s. 431.

130 AP Szczecin, AmB, sygn. 303; H. Berghaus, *Landbuch*, dz. cyt., s. 430.

131 H. Berghaus, *Landbuch*, dz. cyt., s. 431.

132 AP Szczecin, AmB, sygn. 5, k. 2–3. Regulativ für die Verwaltung des St. George- Hospital zu Berlinchen, 23. Mai 1857; AP Szczecin, AmB, sygn. 303. O przyjmowanych pensjonariuszach do szpitala: AP Szczecin, AmB, sygn. 301. Ci ostatni mogli posiadać również swoje rzeczy osobiste w swoich pokojach, m.in. ubrania, pościel czy meble.

nim prace remontowe, mające poprawić jego standard, nie przynosiły spodziewanych efektów¹³³.

Z tego też względu radca sanitarny dr Isbary przedstawił projekt budowy nowego szpitala miejskiego. Dla swojej inicjatywy uzyskał on poparcie miejscowych lekarzy (dr Schleusner, dr Kommalein, dr Wolff), prowadzących w Barlinku swoje praktyki, a także przychylność nowego burmistrza Fritza Wunnicke. Po opracowaniu przez magistrat planu, który został zaakceptowany przez Radę Miejską, w końcu 1927 roku przystąpiono do budowy nowego szpitala, który zlokalizowano w północnej części miasta (Nowe Miasto) przy dzisiejszej ul. Szpitalnej (Hohenzollernstrasse), na parceli przylegającej do miejskich lasów. Nowoczesny budynek szpitalny wraz z zapleczem technicznym wybudowany został z funduszy prowincjonalnej kasy chorych (Landesversicherungsanstalt Brandenburg), która udzieliła miastu na ten cel pożyczki 120 tysięcy marek. Inwestycja została zrealizowana w ciągu 15 miesięcy i uroczyste otwarcie szpitala nastąpiło 4 kwietnia 1929 roku. Szpital w Barlinku podczas otwarcia otrzymał również samochód ambulans do przewozu chorych¹³⁴.

Wraz z otwarciem nowej placówki, zmienił się również lekarz prowadzący szpital. W miejsce doktora Wolffa, który ze względu na wiek przeszedł w stan spoczynku (choć nadal prowadził prywatną praktykę), powołany został doktor Franz Otto, znakomity chirurg i ginekolog, sprawujący dotąd funkcję ordynatora w berlińskiej klinice na Wilmersdorfie. Dr Otto szybko zyskał uznanie mieszkańców Barlinka i nie tylko, a szpital posiadający 66 łóżek już w roku sprawozdawczym 1929–1930 przyjął aż 832 pacjentów. W kolejnych latach ich liczba jeszcze wzrosła, np. w 1930–1931 968 chorych, którzy spędzili łącznie 20 tysięcy dni chorobowych w szpitalu. Dr Otto wspomagany był przez miejscowych lekarzy, którzy pełnili dyżury w szpitalu, a także wspomniane już wyżej siostry z diakonii działającej w Barlinku, które pełniły rolę pielęgniarek¹³⁵.

Tak duży wzrost liczby przyjmowanych pacjentów w szpitalu, którzy pochodzili nie tylko z Barlinka, ale z całego powiatu myśliborskiego, a także gorzowskiego, strzeleckiego czy choszczeńskiego spowodował, że już zimą 1929/1930 roku rozpoczęto przebudowę pomieszczeń gospodarczych szpitala na sale chorych, a w następnych latach podjęto budowę kolejnego budynku szpitalnego. W 1938 roku szpital w Barlinku dysponował już 180 łózkami¹³⁶.

W XIX i XX wieku lekarze zatrudnieni w szpitalu samodzielnie prowadzili własne praktyki medyczne. W okresie międzywojennym XX wieku działały dwa, a nawet trzy gabinety lekarskie (Schleusener, Putschke, Kommallein)¹³⁷. Opiekę medyczną sprawowały również siostry z miejscowego zakładu diakonis, założonego w 1889 roku z inicjatywy miejscowego proboszcza oraz Towarzystwa Kobiet (Frauenvere-

133 AP Szczecin, AmB, sygn. 78 (brak paginacji), 303 (brak paginacji).

134 AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (brak paginacji – sprawozdania roczne z lat 1924–1929). *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 173, 552.

135 Franz Otto przybył do Barlinka wraz z żoną Elsą, która była z wykształcenia pielęgniarką i została również zatrudniona w szpitalu; AP Szczecin, AmB, sygn. 63 (brak paginacji – sprawozdania roczne z lat 1929–1931). *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 552.

136 *Heimatkreis Soldin/Neumark*, dz. cyt., s. 553.

137 „Heimatkalendar für den Kreis Soldin” 1922, s. 34; „Heimatkalendar für den Kreis Soldin” 1927, s. 32.

in). Pełniły one rolę pielęgniarek i salowych w szpitalu oraz opiekunek dla chorych i osób starszych w domach prywatnych. Za opiekę nad chorym rodzina płaciła 0,5 marki za dzień¹³⁸. Poza tym działały nadal wykwalifikowane akuszerki. W 1926 roku tych ostatnich było w mieście trzy, a w 1936 roku dwie¹³⁹.

W 1908 roku w Barlinku pod patronatem Niemieckiego Czerwonego Krzyża oraz Ojczyźnianego Towarzystwa Kobiet powstała Kolumna Sanitarna (Freiwillige Sanitätskolonne). Do jej zadań należało zapewnienie transportu chorych do szpitala, a także działalności profilaktycznej i medycznej przy nagłych wypadkach (pożary, wypadki). Pierwszym naczelnikiem kolumny został burmistrz Dremel, lekarzem prowadzącym doktor Wolff, kierownikiem grupy ratunkowej mistrz murarski Laue, jego zastępcą poborca podatków gminnych Pfundt, a sekretarzem – nauczyciel Glasse. W 1908 roku kolumna liczyła 16 członków aktywnych, a w 1912 już 26 aktywnych i 20 wspomagających działaczy. W 1927 roku było 39 aktywnych członków. Jej siedziba znajdowała się początkowo w budynku ratusza, a transport chorych i rannych odbywał się specjalnym wózkiem dwukołowym. W okresie międzywojennym XX wieku kolumna posiadała już samochód sanitarny, a rocznie przeprowadzała od 120 do nawet 300 interwencji przy wypadkach, kilkadziesiąt akcji ćwiczeniowych, a także kilkadziesiąt transportów chorych¹⁴⁰.

W okresie międzywojennym władze miejskie wprowadziły masowe szczepienia ochronne. Rokrocznie szczepiono po 100–150 osób po raz pierwszy i tyleż samo wykonywano szczepień powtórnych. Głównymi chorobami w latach 1919–1939 były szkarlatyna, dyfteryt, a także gruźlica. Ta ostatnia mimo profilaktyki była wówczas najbardziej poważną chorobą cywilizacyjną. W 1924 roku z 10 rozpoznanych w mieście przypadków aż 8 zakończyło się śmiercią¹⁴¹. (cdn)

138 AP Szczecin, AmB, sygn. 299.

139 „Heimatkalender“ 1936, s. 240.

140 AP Szczecin, AmB, sygn. 295; sygn. 63.

141 AP Szczecin, AmB, sygn. 63.